

Zelena potkova i pitanje autorstva projekta

Puharić, Sara

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:052124>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-06-24**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

Filozofski fakultet u Rijeci
Sveučilište u Rijeci
Odsjek za povijest umjetnosti
Sveučilišna avenija 4, Rijeka

Završni rad

ZELENA POTKOVA I PITANJE AUTORSTVA PROJEKTA

Studentica: Sara Puharić

Godina: 3.

Studijske grupe: Povijest umjetnosti i njjk

Mentor: dr. sc. Julija Lozzi Barković, red. prof.

Rijeka, 01. 09. 2023.

Sadržaj

Sažetak	5
Uvod.....	1
1. Urbanistički razvoj Zagreba	2
2. Zelena potkova	3
3. Regulatorne osnove	5
3.1. Problematika.....	5
3.2. Prva regulatorna osnova iz 1865. godine.....	6
3.3. Revizija.....	8
3.4. Lenuci između dvije regulatornih osnova	9
3.5. Druga regulatorna osnova iz 1887. godine	9
3.6. Regulatorna osnova Milana Lenucija iz 1907.	11
4. Lenucijeve avenije: Oblikovanje novih prostornih osi u Zagrebu	13
5. Uloga Hermanna Bolléa	14
6. Trgovi.....	15
6.1. Trg N.Š. Zrinskoga	16
6.2. Trg Josipa Jurja Strossmayera	17
6.2.1. Palača Ljudevit Vranyczany-Dobrinović	17
6.3. Trg kralja Tomislava	18
6.4. Trg Ante Starčevića	19
6.5. Mihanovićeva	19
6.5.1. Botanički vrt.....	20
6.6. Trg Marka Marulića.....	21
6.6.1. Sveučilišna biblioteka	21
6.7. Trg Ivana, Antuna i Vladimira Mažuranića.....	23
6.8. Trg maršala Tita.....	23

7. Zaključak	24
8. Prilozi	26
9. Literatura	42
10. Popis slika	44

Sažetak

Ovaj rad se bavi pitanjem autorstva *Zelene potkove*, kojoj je drugi naziv *Lenucijeva potkova*. Sam naziv me je potaknuo na dublje istraživanje o porijeklu ovog Zagrebačkog perivojskog dijela. Je li potkova zbilja „Lenucijeva“? Za obradu pitanja, u uvodnom dijelu predstavljam okvirnu definiciju „Zelene potkove“ i njene dijelove. Zatim slijedi kratka povijest grada u pitanju urbanizma, koja nam predstavlja razvoj grada gdje će se *Potkova* smjestiti. Nakon opisa njene geneze, razrađene su Regulatorne osnove, koje će nam pomoći pri rješavanju pitanja, jer su sam dokaz i priča razvoja *Potkove*. To slijedi i prikaz radova samog Lenucija, te razradu trgova i zgrada u Potkovi, kako bih prikazala da je ona cjeloviti rad više ljudi. Glavna literatura su istraživački radovi Snješke Knežević, koja je ovo pitanje detaljno razradila. Tekst u radu prate slike.

Ključne riječi:

Zagreb, Milan Lenuci, Zelena potkova, Regulacijske osnove, historicizam

Uvod

Urbanističko ostvarenje poznato kao Lenucijeva potkova, nastalo u 19. stoljeću, dobilo je priznanje i istraživanje zbog svog kulturnog značaja tek nakon Drugog svjetskog rata. Prvobitno pripisana Milanu Lenuciju, glavnom urbanistu s kraja 19. i ranog 20. stoljeća, kasnije je postala poznata kao Zelena potkova zahvaljujući sustavnom istraživanju njezina podrijetla. Istraživanja razjasnila su stvarni doprinos Milana Lenucija njegovoj realizaciji, što je dovelo do usvajanja naziva Zelena potkova kao češće korištenog izraza.¹

Među zagrebačkim javnim prostorima, trгови imaju poseban identitet i društveni značaj. Snješka Knežević objavila je znanstvene radove i bavila se 13 donjogradskim trgovima u sustavu Zelene potkove i problematikom autorstva.² Zelenu potkovu ili Lenucijevu potkovu čini osam trgova, koji su okvir središta Donjega grada tj. jezgre Zagreba. Taj slijed čine: Trg Nikole Šubića Zrinskoga, Trg Josipa Jurja Strossmayera, Trg kralja Tomislava, Trg Ante Starčevića, Trg Marka Marulića, Trg Ivana, Antuna i Vladimira Mažuranića i Trg maršala Tita te Botanički vrt. Naziv dobiva u devetnaestom stoljeću nakon Drugog svjetskog rata. Tada se spoznaje kao izvorno urbanističko djelo kulture. Ime je dobilo po Milanu Lenuciju, kojem se prepisivalo autorstvo ovog osmodijelnoga perivojskog okvira.³

U svom radu iz 1986., Maruševski se poziva na Lenucijev koncept kao osnovu za „nove umjetne položaje“. Uspoređuje se sa sličnim primjerima i uzorima u srednjoj Europi te ispituje ulogu Izidora Kršnjavog u planiranju.⁴

¹ S. Knežević (2013.), *Zelena potkova u Zagrebu, Povijesni vodič*, Turistička zajednica Zagreb, Zagreb, str. 10.

²A. Žunić, N. Matuhina (2012.), *Povijesni trгови grada Zagreba nastali do 1918.*, *Prostorna geneza urbanističke odlike*, Prostor, Zagreb, str. 90.

³S. Knežević (2000.), *Zelena potkova u Zagrebu*, *Historicizam u Hrvatskoj*, Muzej za umjetnosti obrt, Zagreb, Katalog izložbe, str 101.

⁴S. Knežević (2019.), *Urbanističke osnove Zagreba u razdoblju modernizacije*, *Peristil : zbornik radova za povijest umjetnosti*, Vol. 62 No. 1, str. 22.

1. Urbanistički razvoj Zagreba

Zagreb, kakvog ga danas poznajemo, građen je u dugom nizu stoljeća. Zbog požara, poplava i osmanskih opasnosti stalne izgradnje, obnove, rušenja i rekonstrukcije, izgled Zagreba mijenjao se bezbroj puta, a zbog novonastalih okolnosti mijenja se i danas.⁵

Povijesne okolnosti, kao i poseban geografski položaj između brda i rijeke, utjecale su na razvoj grada. Kaptol i Gradec bili su dva potpuno različita tipa srednjovjekovnih gradova. Dok se Kaptol razvio iz naselja koje je izraslo oko središnje ulice koja se slijevala u trg s katedralom, Gradec je bio tip naselja s pravokutnim rasterom ulica sa središnjim pravokutnim trgom na kojem se nalazila crkva sv. Branda. U srednjem vijeku podgrađe je bilo slabo razvijeno i služilo je uglavnom kao velika poljoprivredna površina i kao mjesto stanovanja raznih trgovaca i obrtnika.

Brzina i tijek razvoja Zagreba uvelike je određen dugotrajnošću osmanske opasnosti. Kraj krize donekle se naslućuje 1681. godine, kada se prostor oko Manduševca, do tada okupiran vrtovima, počinje pretvarati u središnje gradsko sajmište.⁶

Najznačajniji proces, koji se intenzivirao u 18. stoljeću i pridonio sveukupnom razvoju i širenju grada, bio je silazak života u predgrađa. Povećao se i broj imenovanih ulica i trgova unutar i izvan gradskih zidina. Unatoč vrlo sporoj gradnji, neosporno je da je zahvaljujući različitim propisima koji su se više ili manje uspješno provodili u 18. stoljeću započela modernizacija grada koja se uspješno nastavila u 19. i 20. stoljeću.⁷

Urbanističko planiranje Zagreba je dug period u modernom planiranju. Počinje 1865. godine, računajući prvu regulatornu osnovu grada i traje sto dvadeset godina.⁸

⁵ M. Kolar (2014.), *Urbanistički razvoj Zagreba tijekom 17. i 18. stoljeća*, Essehist, Broj 6, Filozofski fakultet Osijek, Osijek, str. 77.

⁶ Ibid., str. 78.

⁷ Ibid., str. 83.

⁸ E. Franković (1988.), *Urbanističko planiranje Zagreba od 1945. do 1985.*, str. 85.

2. Zelena potkova

Zelena potkova smatra se najvećim urbanističkim postignućem i monumentalnim *Gesamtkunstwerk*om 19. st. u Zagrebu. Ideja je prvi put formulirana 1882. godine s tekstom i nacrtom. Utvrđuje se položaj perivojskog okvira te dimenzije i format pojedinih parcela. Nova regulatorna osnova Zagreba 1887./1888. potvrđuje ideju, no nema detaljno određenja za oblikovanje dionica. Lenuci je 1897. stvorio model regulacijom Trga Franje Josipa I. Kasnije ga je bezuspješno primjenio i za uređenje Zapadnog perivoja.

Njegov plan stilizacije okvira parka temeljio se na ideji cjeline u čijem oblikovanju nije sudjelovao. I ideja i vizija njezina razvoja imaju izvorni, utopijski naboj koji ga svrstava u najviša djela kulture historicizma u Zagrebu.⁹

2.1. Geneza

Prostorne studije potakle su pitanje smještaja Kemijskog laboratorija, Botaničkog vrta Sveučilišta, palače Jugoslavenske akademije znanosti, Strossmayerove galerije slika i Zemaljskog narodnog muzeja. Prostorne studije rezultirale su razmišljanjima i realizaciji perivojskog okvira središnjeg Donjeg grada.

Kao posljedica potresa u Zagrebu 1880. godine, ideja je formulirana u sklopu planova o uređenju i izgradnji grada do 1882. godine. 1883. godine se u opisu prednacrtu spominje sadržaj i karakter perivojskog okvira. Odbor je dodao i oduzeo neke elemente navedenom, ali je ideja o *estetičkom okviru* ostala. Tako je nova regulatorna osnova izrađena 1887. godine.

Tijekom procesa konceptualizacije i implementacije ostvarene su dvije različite vizije sadržaja i funkcije. Izvorni Hirschfeldtov program predviđao je stvaranje gradskog parka, *Stadtgarten*, kao novog elementa u gradu. Cilj mu je bio postići *Gesamtkunstwerk*, potpuno umjetničko djelo, s društvenom, rekreacijskom i obrazovnom funkcijom. Estetski dizajn parka integrirao je hortikulturu, arhitekturu i skulpturu. Služio je kao platforma za komunikaciju između različitih ljudi i društvenih klasa, promičući moralno obrazovanje kroz umjetničku harmoniju i pružajući prostor za učenje. Spomenici i zgrade unutar parka služili su kao podsjetnici na slavnu prošlost nacije. Godine 1887. Juraj Augustin predstavlja još jednu viziju parka s reprezentativnim gradskim trgovima ukrašenim arhitektonskim spomenicima koji

⁹ S. Knežević (1994.), *Lenuci i „Lenucijeva potkova“*, Rad. Inst. Povij. Umjet. 18/1994., str 169.

nadopunjuju dekorativne vrtne partere i ulične fontane. Ova je vizija crpila nadahnuće iz ideala prosvjetiteljstva i tekućeg procesa modernizacije koji je započeo uspostavljanjem Zagreba, utjelovljujući koncept nacionalne metropole kao središnjeg središta.¹⁰

Urbanistička koncepcija donjega grada, poznata kao Zelena potkova, prvi put je uvedena u nacrtu iz 1882. godine, ali je njegova formalizacija i regulativna osnova uslijedila kasnije. Sastojao se od sedam međusobno povezanih perivojskih trgova, svaki sa svojim arhitektonskim i urbanističkim značenjem. Ti trgovi uključuju Zrinjski, Strossmayerov, Tomislavov, Starčevićev, Marulićev, Mažuranićev i Trg maršala Tita. Godine 1895. Tomislavov trg doživio je privremene preinake za potrebe posjeta cara Franje Josipa I., uključujući nasipanje i povišenje obodnih prometnica i prostora ispred Glavnog kolodvora. Središnji udubljeni dio trga spušten je već 1890. godine radi priprema za izgradnju podvožnjaka ispod kolodvorske zgrade i perona. Isto tako, Starčevićev trg natkriven je i izravnanim 1895. godine u sklopu cjelokupnog projekta Tomislavovog trga.

U pogledu regulacije prometa većina trgova, zahvaljujući središnjem perivoju, tj. *Zelenoj potkovi*, regulacija prometa ima kružno jednosmjerno riješeno kretanje i tek rubni, odnosno tangenti promet koji ne degradira bitno ambijentalnu kvalitetu trgova.¹¹

¹⁰ S. Knežević (2000.), *Zelena potkova u Zagrebu*, Historicizam u Hrvatskoj, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, Katalog izložbe, str. 102.-104.

¹¹ A. Žunić, N. Matuhina (2012.), *Povijesni trgovi grada Zagreba nastali do 1918., Prostorna geneza i urbanističke odlike*, Prostor, Zagreb, str. 94.-96.

3. Regulatorne osnove

Novi društveni zahtjevi doveli su do formiranja reprezentativnih urbanih područja. Potkraj desetljeća cijela područja nastala su pod utjecajem jedinstvenog stila, npr. B. Trg Zrinjskog. Zbog svojih oblika i karaktera, to je bilo podrijetlo buduće *potkove*.¹²

U urbanističkoj povijesti Zagreba četiri su regulacijske osnove koje su oblikovale grad. Ove su zaklade nastale u različitim razdobljima, a dvije datiraju iz druge polovice prošlog stoljeća, a dvije iz novijeg vremena. Godine povezane s ovim zakladama su 1865., 1887./1888., 1936./1937. i 1970. godina.¹³

Zagovornici snažnog kulturnog razvoja formulirali su ideju stilizacije središta. Već je 1865. godine naglašena s dva velika trga i parkom na južnoj granici središta i objedinjena u koherentan okvir.¹⁴

U doba urbanističke modernizacije u Zagrebu postavljene su dvije urbanističke osnove 1865. i 1887. Godine 1907., Milan Lenuci predstavio je novi urbanistički plan. Ti su temelji odigrali presudnu ulogu u oblikovanju urbanog razvoja grada i opsežno su ih proučavali povjesničari umjetnosti, koji su bili pioniri u istraživanju urbanog planiranja od 1960-ih. Lenucijeva skica se 1990-ih ponovno prezentira, no u tadašnjim okolnostima smatrana je radikalnom. Prva osnova iz 1865. g. naziva se *Osnova za razprostranjenje i poilepšanje grada*, druga osnova iz 1887. g. naziva se *Regulatorna osnova*, dok je Lenucijeva skica nazvana *Generalna osnova o budućem razvitku grada Zagreba*.¹⁵

3.1. Problematika

Ucrtana prvi put u regulatornu osnovu 1887. *potkova* se pripisivala najpoznatijem zagrebačkom urbanistu krajem 19. i početkom 20. stoljeća Milanu Lenciju, u uvjerenju da je

¹² Pojam, "potkova" nedvojbeno je bio proizvod institucionalne kulture.

¹³ Franković E. (1981.) *Regulatorna osnova Zagreba iz 1865. godine*, Život umjetnosti : časopis o modernoj i suvremenoj umjetnosti i arhitekturi, Vol. 32, str. 49.

¹⁴ S. Knežević (1988.), *Utemeljiteljska kultura – na primjeru reprezentativnih urbanih prostora Zagreba*, Peristil 31/1988, str. 85.

¹⁵ S. Knežević (2019.), *Urbanističke osnove Zagreba u razdoblju modernizacije*, Peristil : zbornik radova za povijest umjetnosti, Vol. 62 No. 1, str. 22.

on autor te regulatorne osnove, dakle i *potkove*.¹⁶ Daljnjom razgradnjom regulatornih osnova i realizacija s relevantnim informacijama želim to opovrgnuti.

3.2. Prva regulatorna osnova iz 1865. godine

Prva regulatorna osnova uspostavljena je u značajnom razdoblju hrvatske povijesti. Poklopio se s formiranjem Ojačanog carevinskog vijeća, raspravama o federalnom sustavu (uključujući i Strossmayerov angažman), osnivanjem Dvorskog dikasterija na čelu s Mažuranićem, uvođenjem liberalnog izbornog zakona, Listopadskom diplomom i programom F. Račkoga. "Jugoslavjenstvo." Ti su događaji, uz druge, udarili temelje razvoju nove moderne Hrvatske u Hrvatskom saboru 1861. godine.¹⁷

Oporbeni politički krugovi izrazili su nezadovoljstvo politikom urbanog planiranja Zemaljske vlade bana Khuena Hedervaryja. Hudovski, službeni potpisnik Osnove, smatra se provoditeljem Khuenove agende kao njegov službeni predstavnik. Tako se Regulacijska osnova iz 1887. može promatrati kao ovlaštenu urbanistički dokument Khuenovog režima. Osnova govori o metropolitanskoj ulozi Zagreba, s obzirom na njegov povoljan geografski položaj i povijesni razvoj kao glavnog grada Hrvatske. Unatoč nekim razlikama između plana i stvarne izgradnje, grad je srećom imao koristi od ovih varijacija.¹⁸

Osnova za razprostranjenje i poliepsanje grada Zagreba predstavljena je i odobrena tijekom 1865. godine. U izradi su sudjelovali inženjeri Vatroslav Egersdorfer, Janko Nikola Grahor i Kamil Bedaković, dva senatora, Adolf Hudovski i Nikola Urica¹⁹. Predsjednik je bio prvotno Josip Bouffleur, Leonard Zornberg, zatim Egersdorfer od 1864. Egersdorfera se smatra autorom osnove.²⁰ Oni se osim izgradnjom grad bave i socijalno-ekonomskim i političkim razlozima i uvjetima te izgradnje.

Tekst je podijeljen u dva dijela: *Razdiel I* je obrazloženje osnove, dok je *Razdiel II* direktivan sa zaključnim odlomcima. Daje sveobuhvatnu analizu različitih elemenata koji čine prijedlog temelja. Prvi dio uključuje geopolitičke čimbenike, topografske karakteristike, prometna pitanja (ceste, željeznice, vodeni putovi) i očekivanja komercijalnog i gospodarskog

¹⁶ Knežević, S. (1987.), Mjesto Zrinjskog trga u genezi zagrebačke „Zelene potkove“, Radovi IPU 11/1987, str. 61.

¹⁷ Franković E. (1981.) *Regulatorna osnova Zagreba iz 1865. godine*, Život umjetnosti : časopis o modernoj i suvremenoj umjetnosti i arhitekturi, Vol. 32, str. 59.

¹⁸ Franković E. (1978.), *Uloga Hermanna Bolléa u urbanističkom planiranju Zagreba*, Život umjetnosti : časopis o modernoj i suvremenoj umjetnosti i arhitekturi, Vol. 26/27, str. 42.-44.

¹⁹ Gradski kapetan

²⁰ S. Knežević (2019.), *Urbanističke osnove Zagreba u razdoblju modernizacije*, Peristil 62/2019 , str. 23.

rasta. Također se razmatra politički kontekst unutar Kraljevine Hrvatske i Slavonije, kao i položaj Habsburške Monarhije u Europi. Tekst neizravno kritizira austrijski politički sustav, administrativnu strukturu i feudalni način razmišljanja, ističući potrebu za modernim kapitalizmom i liberalizmom. Naglašava hitnost reformi kako bi se uhvatio korak s Europom i prevladala stagnacija.

U *Razdielu II* obrađena je u prilogu nalazeću se osnovu za *razprostranjenje grada*. Podijeljen je na dva dijela, tj. na uređenje i uklanjanje mana u gradu te na *razprostranjenje grada sredstvom novih ulicah i trgovah*.²¹ Navedeni Tehnički dio opisuje provedbu regulatornih osnova, uključujući zahvate na postojećim površinama, uspostavljanje priključaka i stvaranje novih prometnica i javnih sadržaja. Predlaže model blokovske urbanizacije donjeg grada s ortogonalnim sustavom ulica. Važnost regulatorne osnove iz 1865. godine leži u njenom prostornom i konceptualnom određivanju Donjeg grada. Odigrao je presudnu ulogu u integraciji povijesnih naselja i predgrađa, uspostavljanju jedinstvenih urbanih standarda i konsolidaciji grada. Na tim temeljima oblikovan je Donji grad, koji ostaje središnji dio urbanog, arhitektonskog i kulturnog identiteta Zagreba.

Za središnji prostor predviđena su dva trga: Novi trg (kasnije Trg N. Š. Zrinskog) na istočnoj strani i danas neimenovani trg južno od zgrade Opće bolnice podignute 1859. (danas Trg Maršala Tita). *Novi terg* služi kao središnja cjelina povezana povijesnim i novim ulicama. Novogradski park nalazi se uz planiranu željezničku prugu. Lokacija za novi kolodvor odabrana je u središtu "špice", omeđenog Petrinjskom ulicom i Savskom cestom, u ravnini s budućom X ulicom (Gundulićevom). Između stambenog naselja i tehničko-industrijskog područja južno od željezničke pruge u Trnju prostire se veliki park. Ovaj park prati moderne trendove koji se vide u susjednim gradovima kao što su bečki Volksgarten i Stadtpark te Varosliget u Budimpešti. Smješta se deset novih javnih sadržaja: nova gradska vijećnica, župne crkve, pučka škola, opća bolnica, kazalište, itd.

Kvadratima nedostaje kohezivan raspored, što rezultira nasumičnim skupljanjem različitih elemenata bez postizanja sklada između postojećih i novih obilježja.²² Sukobi kreatora i realizatora dogodili su se na određenim točkama sudara različitih ideja grada, no s vremenom je Donji grad razvio uličnu mrežu izgradnjom novih ulica te preuređenjem i proširenjem postojećih.²³

²¹ Franković E. (1992.), *Regulatorna osnova Zagreba iz 1865. godine*, str. 50. – 55.

²² S. Knežević (2019.), *Urbanističke osnove Zagreba u razdoblju modernizacije*, Peristil 62/2019, str. 24. – 26.

²³ S. Knežević (1988.), *Utemeljiteljska kultura - na primjeru reprezentativnih urbanih prostora Zagreba*, Peristil 31/1988, str. 86.

3.3. Revizija

Nove ideje i hitni zahtjevi doveli su do stvaranja nove uređene osnove, pod utjecajem uokvirenosti središta Donjeg grada vojnim trgovima (Lenucijeva ili Zelena potkova) i preseljenja kompleksa vojarni na istočnu periferiju.²⁴ Preobrazba Zrinskog trga iz stočne tržnice u livadu značajno je utjecala na razvoj Donjeg grada, postavila visoke standarde u oblikovanju javnih prostora, nadahnula oblikovanje trgova i izdvojila centar od ostalih dijelova grada. Odluka o prenamjeni i uređenju donesena je krajem 1869. godine.

Godine 1870. gradski inženjer Rupert Melkus predstavio je plan za novi trg s vrtom. Park, koji je dizajnirao dr. Rudolph Siebeck, dovršen je 1873. i otvoren za javnost sljedeće godine. Uspjeh trga doveo je do razvoja mreže ulica u Donjem gradu koje povezuju središte s udaljenim kolodvorom.²⁵

Inženjer Juraj Augustin izradio je 1877. godine elaborat u kojem predlaže jedanaest novih donjogradskih objekata, za razliku od Trga N. Š. Zrinski do željezničke pruge. Cilj studije bio je stvoriti tematske cjeline i definirati karakter trgova. Iako studija nije izravno utjecala na gradske odluke, imala je utjecaj na daljnji razvoj.

Godine 1882., kada se sveučilište preselilo u donji grad, javila se ideja o stvaranju kontinuirane zelene površine u središtu grada. Akademski senat sveučilišta predložio je pretvaranje stočnog sajma u javni park. Iako je plan prepoznat u priopćenju, predloženo je i proširenje parka do željezničke pruge te njegovo povezivanje sa sveučilišnom šetnicom i botaničkim vrtom. To je bila prva službena formulacija koncepcije uokvirenosti gradskog središta perivojnim trgovima, što je dokumentirano u nacrtu *Situacija diela Zagreba* iz 1882. godine.²⁶ Koncept "zelene potkove", koja se sastoji od sedam povezanih perivojnih trgova, formalno je uveden u nacrtu urbanističkih rješenja Donjograda iz 1882. godine. Ovi trgovi, uključujući Zrinjski, Strossmayerov, Tomislavov, Starčevićev, Marulićev, Mažuranićev i Trg maršala Tita, projektirani su tako da pokažu različite arhitektonske i urbanističke karakteristike, stvarajući kohezivnu i reprezentativnu urbanu kompoziciju.²⁷

Odbor osnovan 1883. godine raspravlja se o novoj regulatornoj osnovi, koja opisuje estetički okvir parkova i pojedine dionice. Članovi odbora su: Juraj Augustin, Josip Altmann i arhitekt Herman Bollé, predstavnici gradske uprave Rupert Melkus i Milan Lenucij te gradski

²⁴ S. Knežević (2019.), *Urbanističke osnove Zagreba u razdoblju modernizacije*, Peristil 62/2019, str. 26.

²⁵ S. Knežević (1988.), *Utemeljiteljska kultura - na primjeru reprezentativnih urbanih prostora Zagreba*, Peristil 31/1988, str. 87.

²⁶ S. Knežević (2019.), *Urbanističke osnove Zagreba u razdoblju modernizacije*, Peristil 62/2019, str. 27.

²⁷ A. Žunić, N. Matuhina (2012.), *Povijesni trgovi grada Zagreba nastali do 1918., Prostorna geneza i urbanističke odlike*, Prostor, Zagreb, str. 94.

zastupnici Vatroslav Egersdorfer, Janko Nikola Grahor, Matija Mrazović, Guido Pongratz, Janko Jambrišak i Ivan Šviglin, a izvjestitelj je senator Adolf Hudovski. Ovo je prva vijest o reviziji regulatornog okvira.²⁸

3.4. Lenuci između dvije regulatornih osnova

Prvi projekt Milana Lenucija za dio perivojskog okvira datira iz 1882. godine. Projekt se odnosio na preuređenje izložbenog centra (Trg Maršala Tita) u park i bio je rađen u četiri različite varijante. Prva varijanta je u potpunosti slijedila želje Senata i prikazivala je sveučilišni trg s okolnim nasadima, dok je Lenucijeva studija uključivala i prenamjenu sajmišta u javni vrt sa središnjim travnjakom i zelenilom uz zapadnu stranu trga. Lenuci je u ovoj studiji odredio i dimenzije i raspored perivojnog okvira koji se sastojao od osam odjeljaka. Nakon prve varijante, Lenuci je izradio još dvije varijante 11. i 12. kolovoza 1882., u kojima je izostavio sadnju na zapadnom dijelu trga.

U konačnoj verziji od 12. kolovoza 1882. Lenuci propisuje projekt izložbenog centra u skladu s važećom zakonskom osnovom i nacrtom iz 1882. godine. Ova se verzija može smatrati preliminarnim nacrtom nove regulatorne osnove. Lenuci ignorira prijedlog Akademskog senata i umjesto toga stvara direktnu vezu između Marovske (Masarykove ulice) i Prilaza kroz vrt budućeg sveučilišnog sjedišta. Studija iz 1882. potvrđuje postojeće gradske planove umjesto da uvodi značajan kreativni napredak. Tlocrt Akademskog trga odgovara tlocrtu trga u nacrtu iz 1882. godine.

U oba Lenucijeva projekta (1882. i 1884.) uočava se stilizirani koncept koji je kasnije ostvaren u regulaciji Trga Franje Josipa I. (Trga kralja Tomislava) 1898. godine. Cilj je bio stvoriti osni tlocrt s prepoznatljivim arhitektonskim strukturama i vrtnim parterima u središnjem prostoru. Međutim, elaborat iz 1882. bio je samo skica, dok pravilnik iz 1884. nije u potpunosti skladno integrirao urbanističke, arhitektonske i hortikulturene elemente.²⁹

3.5. Druga regulatorna osnova iz 1887. godine

Glavni motiv sastavljanja odbora su bile nove ideje i potrebe. Različite okolnosti izazvale su promjene osnove iz 1883., pa se ona u odnosu na verziju iz 1887. može obilježiti kao

²⁸ S. Knežević (2019.), *Urbanističke osnove Zagreba u razdoblju modernizacije*, Peristil 62/2019, str. 27.

²⁹ S. Knežević (1994.), *Lenuci i „Lenucijeva potkova“*, Rad. Inst. Povij. Umjet. 18/1994., str. 169.-170.

prednacrt. Vlada je zajedno s gradskim dužnosnicima kao što su Rupert Melkus, Adolf Hudovski, Juraj Augustin i Milan Lenuci odigrala važnu ulogu u razvoju regulatornog okvira za grad Zagreb. Dok je Lenucino autorstvo bilo donekle ograničeno, on je pridonio pragmatičnoj interpretaciji zaključaka do kojih se došlo kroz izazovne rasprave i napet konsenzus.

Regulatorna osnova, koju čine brošura "Objašnjenje regulacijskih osnova grada Zagreba i prijedlozi za njihovo odobrenje i provedbu" od 26. svibnja 1887. i rukom pisani nacrt, obuhvaća tri gradska odjeljenja ili zone s različitim funkcijama i stupnjevima razrade. Zoniranje je važan aspekt ove baze, koja pokriva veće područje u odnosu na bazu iz 1865. godine i odražava trenutni razvoj grada, kako je objasnio senator Adolf Hudovski, izvjestitelj odbora.³⁰

Godine 1887. Juraj Augustin imao je viziju izgradnje parka s impresivnim gradskim trgovima. Projekt je uzeo u obzir arhitektonske spomenike koji su usklađeni s ukrasnim vrtnim parterima i uličnim fontanama. Ovaj vizionarski koncept nadahnut je idealima prosvjetiteljstva i kontinuiranim procesom modernizacije koji je započeo osnutkom Zagreba. U tom razdoblju počinje se oblikovati slika Zagreba kao nacionalne metropole i velikog kulturnog središta.³¹

Prvi razdjel uključuje Donji grad uključujući zapadna i istočna proširenja. Na zapadu se proteže do potoka Černomerca, na istoku obuhvaća novo područje namijenjeno pripajanju grada. Obuhvaća i područje sjeverno od Ilice te obuhvaća Gornji grad do raskrižja Mlinske ulice s Jurjevskom ulicom, Novu Ves, Kaptol s Ribnjakom i dio Vlačke ulice. Ova zona služi kao središnje čvorište sa svim pripadajućim atributima. Perivojni okvir središta najavljen je temeljnim planom iz 1883. godine i nazivima dijelova: Istočni, Zapadni, Južni vrt i Botanički vrt.

U drugoj dionici će se adaptirati postojeće ceste i staze te dodati nove ceste. U planu je i izgradnja brane uz Savu i regulacija potoka. Na zapadnoj strani razdjela predviđen je prostor za izgradnju radničkih stanova. U trećem razdjelu su planirane ceste i pješačke staze te proširenja parkova.³²

Godine 1897. Lenuci je predložio model regulacije Trga Franje Josipa I. (Trg kralja Tomislava), ali njegov pokušaj da se isti dizajn primijeni na Zapadni perivoj nije uspio. Lenuci

³⁰ S. Knežević (2019.), *Urbanističke osnove Zagreba u razdoblju modernizacije*, Peristil 62/2019, str. 29.-30.

³¹ S. Knežević (2000.), *Zelena potkova u Zagrebu, Historičizam u Hrvatskoj*, Muzej za umjetnosti obrt, Zagreb, Katalog izložbe, str. 104.

³² S. Knežević (2019.), *Urbanističke osnove Zagreba u razdoblju modernizacije*, Peristil 62/2019, str. 29.-30.

je zamislio jedinstvenu stilizaciju okvira parka u središtu Zagreba, iako nije izravno sudjelovao u njegovom stvaranju.

Prema regulaciji iz 1887. željeznički kolodvor, koji se nalazi u industrijskoj zoni južno od budimpeštanske željeznice u Trnju, od grada je odvojen Južnim parkom koji se proteže od Botaničkog vrta do Petrinjske ulice. Vrt služi kao kontinuirana i estetski ugodna granica prema centru grada. Osim definiranja arhitektonskih smjernica za prijamnu zgradu kolodvora, regulatorni okvir predviđa i projektiranje za sada neimenovanog trećeg trga u Istočnom parku i Južnom perivoju.³³

Sveobuhvatno planiranje i provedba perivojnog okvira, uključujući detaljne temelje, izvedbene planove i gradske natječajne, nije se ostvarilo prema planu. Umjesto toga, fokus se pomaknuo na izgradnju specifičnih kulturnih objekata unutar okvira, zanemarujući koherentnu cjelokupnu viziju. Uslijed fragmentiranog pristupa izgubljen je pogled na veliku sliku i cjelovit razvoj prostora.³⁴

Izazov povezivanja Donjeg grada s Trnjem predstavljao je poteškoće u projektiranju južnog parka kako je prvotno zamišljen – javnog perivoja između Trga Franje Josipa I (Trga Kralja Tomislava) i Botaničkog vrta, kako je navedeno u regulatornoj osnovi iz 1887. godine.³⁵

Lenucijeva uloga u Osnovi iz 1887. je intrigantna, ali ne i isključiva. Iako značajno doprinosi izradi detaljnih temelja i planova Donjeg grada, bilo bi pretjerano smatrati ga jedinim autorom ili urbanistom koji stoji iza Donjeg grada i "zelene potkove". Lenucijeva uključenost je nedvojbeno, ali on u to vrijeme obnaša i dužnost direktora vodovoda, što ukazuje na njegovu primarnu djelatnost.³⁶

3.6. Regulatorna osnova Milana Lenucija iz 1907.

Urbanistički projekt Milana Lenucija za područje Zagreba između željezničke pruge i rijeke Save iz 1907. godine bila je početna cjelovita koncepcija modernog Zagreba, koji je po obimu i značaju bio metropolitanski.

³³ S. Knežević (1994.), *Lenuci i „Lenucijeva potkova“*, Rad. Inst. Povij. Umjet. 18/1994., str. 169.-171.

³⁴ S. Knežević (2000.), *Zelena potkova u Zagrebu, Historicismizam u Hrvatskoj*, Muzej za umjetnosti obrt, Zagreb, Katalog izložbe, str. 105.

³⁵ S. Knežević (1994.), *Lenuci i „Lenucijeva potkova“*, Rad. Inst. Povij. Umjet. 18/1994., str. 180.

³⁶ E. Franković (1978.), *Uloga Hermanna Bolléa u urbanističkom planiranju Zagreba*, Život umjetnosti : časopis o modernoj i suvremenoj umjetnosti i arhitekturi, Vol. 26/27, str. 46.

Spomenuti prvi zagrebački urbanistički plan iz 1865. predložio je ovu ideju, ali nije ponudio detaljan plan na projektnoj razini. Središnji koncept Lenucijeva plana iz 1907. bio je eliminirati najzahtjevniju referentnu točku za planiranje grada, a to je bila željeznička pruga koja prolazi kroz grad. Premjestio je prugu iz grada južno od rijeke Save, pronašao mjesto uz istočnu granicu grada za predviđenu skretnicu i teretno kolodvorište i time otvorio teritorij prema rijeci za kvalitetnu urbanizaciju. Zbog postavljanja željezničke pruge i drugih objekata, prvim generalnim planom iz 1865. i drugim iz 1887. ovo je područje određeno kao industrijska zona.

Dokument se sastoji od nacрта i opširnog teksta pod nazivom *Nacrt područja i okolice, slob. kr.. glavnog grada Zagreba. Osnova za budući raspored željezničkih uredaba*, vlastoručno potpisan od Milana Lenucija i datiran u veljači 1907. Lenuci potpisuje i popratni opisni tekst *Opis osnove gradskog građevnog ureda za budući raspored željezničkih uredaba u gradu Zagrebu, sastavljenu 1907*, koji je datiran u ožujku 1907. godine.

Lenucijevo inovativno rješenje problema industrijskih postrojenja uključivalo je stvaranje velike nove industrijske zone istočno od grada. To je omogućilo širenje grada prema rijeci Savi, području koje je još u 19. stoljeću označeno kao buduće područje Zagreba. Uklanjanjem prepreka prirodnom razvoju grada prema jugu, Lenuci je integrirao postojeća urbanizirana područja s novoplaniranima u kohezivnu cjelinu, što uključuje i njegov projekt iz 1905. za istočni dio grada sjeverno od željezničke pruge.

Njegov pristup projektiranju može se opisati kao kreativna modifikacija striktno ortogonalne projekcijske sheme temeljene na postojećim generalnim planovima iz 19. stoljeća, uz slobodno tumačenje historicističkog oblikovnog repertoara. Dosljedno je poštivao sve postojeće značajke prostora, uključujući komunikacijske linije i topografske smjernice, te je takav pristup nazvao "prirodnim načinom" planiranja.

Iako je Lenucijeva vizija Zagreba predstavljena samo kao osnovni okvir, on je postavio sve bitne referentne točke, od komunikacijskih linija i usluga do dizajnerskih aspekata. Taj se plan smatra jednim od najcjelovitijih djela moderne, značajne vrijednosti, te je nedvojbeno Lenucijevo magnum opus kao najvećeg urbanista u povijesti Zagreba.

Nažalost, prijedlog o izmještanju željezničke pruge iz grada je odbijen, zbog čega se plan nije mogao provesti. Umjesto toga, postupno su ga zamijenila manje dojmlija rješenja, pa je u međuvremenu zaboravljen i do danas neobjavljen ili interpretiran. Osim umjetničke vrijednosti, plan nosi i jedinstveni vizionarski aspekt inspiriran projekcijama razvoja iz 19. stoljeća.

Grad Zagreb osporio je odluke Budimpeštanske ministarske konferencije 1909. Rješenje je postignuto 17. ožujka 1911., jer je željeznica odustala od izgradnje ranžirnog kolodvora. Grad je ustupio zemljište za teretni kolodvor, a željeznica je pristala izgraditi podvožnjak i dodijeliti zemljište za paralelnu cestu. Prihvaćen je zahtjev gradonačelnika za uređenje prostora prijamne zgrade kolodvora.³⁷

4. Lenucijeve avenije: Oblikovanje novih prostornih osi u Zagrebu

"Milan Lenuci, utjecajna figura na prijelazu stoljeća, predstavlja izuzetnu prisutnost u hrvatskoj modernoj kulturi i umjetnosti. Svojim vizionarskim urbanizmom usklađuje naš kulturni identitet s prevladavajućim strujanjima epohe, dajući značajan doprinos polje." - Eugen Franković (1988.)

Između 1893. i 1913. godine Milan Lenuci se upustio u projektiranje raznih avenija koje su služile kao prostorne osi i temeljni elementi urbanističkog oblikovanja pojedinih budućih četvrti. Riječ je o područjima koja su oslobođena premještanjem i rekonstrukcijom potoka Medveščak. Osim toga, Lenuci je predvidio slične avenije za periferiju grada. Rješenje se od 1860-ih tražilo premještanjem odnosno rekonstrukcijom potoka Medveščaka.³⁸

Godine 1891. Milan Lenuci preuzeo je dužnost predstojnika urbanističkog odjela zagrebačkog Gradskog zastupstva, čime se profilirao kao istaknuta osoba suvremenog urbanizma. Njegov opsežan rad uključivao je razne razvojne projekte i velike planske inicijative. Konkretno, Lenuci je odigrao ključnu ulogu u izgradnji gradske kanalizacije, koja je uključivala i odvodnju potoka Medveščak iz središta grada. U 1890-ima, Lenuci je autor niza studija usmjerenih na urbanizaciju i bivših i novo rekonstruiranih korita potoka, uključujući kombinaciju otvorenih i natkrivenih dijelova.

Među zapaženim projektima Milana Lenucija bilo je preuređenje Vlačke ulice, nekadašnjeg biskupskog predgrađa zvanog *Vicus Latinorum*, koje se nalazi istočno od glavnog gradskog trga. Imao je i značajnu ulogu u preuređenju Jelačićevog trga 1893., kao i u uređenju središnjeg dijela medveščačke doline u sjevernom dijelu grada, uključujući planiranje Ksaverske i Mlinarske ulice 1899. Lenucijevi prilozi prošireni su na prostrano ruralno područje istočno od novoosnovanog središta Donjeg grada, projektima izvedenim 1905. i 1909. godine. Osim toga,

³⁷ S. Knežević (1992.), *Regulatorna osnova Milana Lenucija za dio Zagreba od željezničke pruge do rijeke Save iz 1907.*, rad. Inst. povij. umjet, 16/1992, Zagreb, str. 169.-190.

³⁸ S. Knežević (2020.), *Lenucijeve avenije: nove prostorne osi Zagreba*, Rad. Inst. povij. umjet. 44/2, str. 143.

sudjelovao je u uređenju Kalvarije/Šalate, gdje je 1906. planirana izgradnja velikog bolničkog kompleksa.

Za drugo područje (Trnje) Lenuci je 1913. također planirao aveniju/šetnicu, budući da su mađarske željeznice prošle godine konačno pristale na izgradnju vijadukta i ceste. Format njegovih avenija i glavnih ulica – njihov karakter i oblik, veličinu i profil – Lenuci je temeljio na poznavanju grada kao cjeline, vlastitoj viziji razvoja iznesenoj u nacrtu Generalnog regulacijskog plana Zagreba 1907., recentnom. teoretsku literaturu i svoje dojmove o studijskim boravcima u raznim europskim gradovima.

Projekti avenija od 1893. do 1913. važan su dio Lenucijeva opusa. Oni su anticipirali urbanistički koncept pojedinih područja i ujedno naznačili obrise budućeg grada. Stvarnost nije mogla pratiti ni Lenucijeve ideje ni njegovu metropolitansku viziju Zagreba, no gotovo sve njegove avenije i dalje su prepoznatljive na karti ili u urbanom tkivu, doduše u različitim dimenzijama i djelomično mijenjajući tok. Kao glavne prostorne osi definirane su na početku epohe u kojoj Zagreb nadilazi svoje dotadašnje granice - možda ponajviše u viziji i utopiji, ali u značajnoj mjeri i u stvarnosti.³⁹

5. Uloga Hermanna Bolléa

Herman Bolle imao je značajnu ulogu u oblikovanju Zagreba u drugoj polovici 19. stoljeća svojim utjecajnim arhitektonskim projektima. Njegove građevine, poput Muzeja primijenjene umjetnosti na Trgu maršala Tita, Pravoslavne crkve na Preradovićevom trgu i Evangeličke crkve, imale su dubok urbanistički utjecaj na grad.

Osim toga, Bolle je 1887. godine bio koautor Regulativne osnove, ključnog urbanističkog dokumenta koji je oblikovao izgradnju grada u tom razdoblju i do danas ostao jedan od najvažnijih u njegovoj povijesti. Imao je značajnu i utjecajnu ulogu u stvaranju Zagrebačke osnove iz 1887. godine. Kao ključni član užeg kruga autora, njegovi su doprinosi bili vrlo utjecajni u oblikovanju dokumenta.

Među članovima odbora Bolle se ističe ne samo kao arhitekt, već i kao izvanredan umjetnik. Posjeduje neusporedivu stručnost u obliku, stilu i estetskim aspektima gradnje. Kako je vidljivo iz izložbenog materijala, Bolle pokazuje izvanredno crtačko umijeće. Dok mu ostali članovi uprave, koji su i sami inženjeri ili arhitekti, priznaju projektantsku vještinu, priznaju mu

³⁹ Ibid., str. 160.

jedinstvenu maštovitost, koju samo djelomično nalazimo kod Lenucija, a jedva da je srećemo kod Grahora. Bolleova uloga arhitekta i umjetnika izdvaja ga iz pretežno tehničkog i administrativnog sastava odbora.

Razlika Bollea od ostalih leži u njegovom izvanrednom javnom, kulturnom i osobnom ugledu. Osim toga, ističe ga i status stranca. Bollea se svakako može smatrati planerom koji je dobro upućen u estetske i teorijske aspekte urbanog prostora. Ambiciozni ciljevi za gradsko središte kao i izazovi integriranja novog tlocrta u postojeće jezgre te njihova vizualna i funkcionalna uloga u gradu zahtijevali su maštu koja je nadilazila prakse, sklonosti i lokalnu kulturu Jurja Augustina. S obzirom na atmosferu otpora i političkih sukoba u zemlji, teško je zamisliti lokalnog suradnika koji bi u potpunosti prihvatio takve zahtjeve. Bolle, stranac koji se distancira od intimnih domaćih sukoba, pokazuje se kao najprikladniji kandidat za posao, jer ne samo da ima najviši stupanj obrazovanja i talenta, već i idealne kvalifikacije.

Opće je prihvaćeno da je Hermann Bolle odigrao važnu ulogu u urbanističkom planiranju Zagreba u drugoj polovici 19. stoljeća. Njegovu predanost karakterizirao je dosljedan i predan rad, što ga je učinilo jednim od najaktivnijih i praktično najpredanijih članova skupine odgovorne za regulatornu osnovu iz 1887. godine. Bolleov doprinos bio je visoko cijenjen u tom razdoblju, a njegove osobne kreativne vještine i stručnost u regulaciji i urbanističkom planiranju učinkovito su zabilježili tada dominantne europske urbanističke trendove u kontekstu Zagreba.⁴⁰

6. Trgovi

Osamdesetih i devedesetih godina 19. stoljeća u Zagrebu je izgrađeno nekoliko značajnih trgova. Neki od njih izgrađeni su na postojećim ranije uređenim površinama unutar povijesnog gradskog tkiva, kao što su Langov, Britanski i Preradovljev trg. Drugi su izgrađeni na novodostupnom zemljištu, s planiranim trgovima koji se stvaraju paralelno s izgradnjom novih blokova na temelju sveobuhvatnog regulatornog okvira. Istaknuti primjeri ovih događanja su Svačićev trg, Rooseveltov trg, Mačekov trg i Trg Francuske Republike.

⁴⁰ E. Franković (1978.), *Uloga Hermanna Bolléa u urbanističkom planiranju Zagreba*, *Život umjetnosti* : časopis o modernoj i suvremenoj umjetnosti i arhitekturi, Vol. 26/27, str. 41.-47.

6.1. Trg N.Š. Zrinskoga

Zrinjski trg (Zrinjevac) jedan je od osam parkova koji čine zagrebačku Zelenu potkovu. Njegova povijest seže u 1866. godinu, kada je preimenovana u čast hrvatskog bana Nikole Šubića Zrinjskog, na 300. obljetnicu njegove smrti. Prvotno sajmište, trg je 1873. pretvoren u vrt prema nacrtima inženjera R. Melkusa i bečkog vrtnog arhitekta R. Siebecka. Daljnja poboljšanja nastala su 1878. godine kada je gradski vrtlar J. Peklar počeo njegovati gradske vrtove i nasade. Treća značajna pregradnja dogodila se 1891. prema nacrtu vrtlara F. Jeržabeka. Danas, nakon obnove 2000. i 2001. godine, Zrinjevac odražava elemente ove treće transformacije.

Godine 1870. urbanistički inženjer Rupert Melkus izradio je prvi projekt Zrinjskog trga. Projekt je bio usmjeren na inženjerska poboljšanja prethodno neizgrađene lokacije, uključujući izravnavanje, odvodnju, raspored ceste, dizajn nogostupa i kolnika, sadnju drveća i pripremu središnjeg područja kao parka. Livada od 2,74 ha podijeljena je na četiri pravokutna polja zaobljenih uglova, s kružnim tokom na raskrižju dviju staza. Razvijanje tečaja trajalo je tri godine.⁴¹

Godine 1872., poznati vrtni arhitekt Dr. Rudolph Siebeck, direktor Bečkih gradskih parkova, vrtni parter za središnji trg. Iako plan nije sačuvan, plan parka iz 1877. godine daje dojam o tadašnjem izgledu Zrinjevca. Plan ukazuje na prisutnost partera u engleskom stilu, travnjaka sa stiliziranim francuskim geometrijskim dizajnom, ali bez unutarnjih sadnica ili staza.

Trg je pretvoren 1873. godine iz sajmišta u vrt na poticaj bogatih građana, postavši određujućim bedemom plana grada, prema kojem će nastati novo središte grada Zagreba. Zagrepčani su s oduševljenjem prihvatili park uokviren unutarnjim i vanjskim drvoredima platana koji do danas ima status glavnog obilježja identiteta Zrinjevca. Zrinjski trg postao je reprezentativno mjesto: mjesto susreta, boravka, rasonode i kulture.

Danas je Zrinjevac uređen otprilike prema Jeržabekovom konceptu (1891.), nakon što je 2000. i 2001. godine izveden projekt potpune obnove parka.⁴²

⁴¹ S. Morić, K. Beljo, I. H. Dovedan, Poje M., *Primjena ukrasnog bilja na trgu Nikole Šubića Zrinjskog u Zagrebu (1873.-2010.)*, Glasnik zaštite bilja 6/2010., str. 8.

⁴² Ibid., str. 9.

6.2. Trg Josipa Jurja Strossmayera

Trg Josipa Jurja Strossmayera karakterizira prisutnost Palače Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, izgrađene 1876. godine, te Kemijskog laboratorija, izgrađenog 1882. godine. Tlocrt trga uspostavljen je postavljanjem kipa sv. Jurja 1884. godine u središtu i okružen nasadom s prostranim stazama. Južni dio trga ostao je relativno neizgrađen sve do 1895. godine, kada je zasađeno drveće i grmlje u sklopu izgradnje spomenika Petru Preradoviću. Godine 1938. arhitekt Ciril Jeglič izveo je intervenciju na trgu, sačuvavši postojeće elemente i dajući središnjem dijelu novi pravokutni oblik s okolnim klupama. Trg okružuju neorenesansne, neobarokne i secesijske građevine izgrađene između 1885. i 1898. godine.⁴³

6.2.1. Palača Ljudevit Vranyczany-Dobrinović

Palača Ljudevita Vranyczanyja je jedna od najreprezentativnijih stambenih zgrada Donjega grada, koja pripada Zrinjevačkom i Strossmayerovu trgu. Vranyczany je predstavnik srednjoeuropskoga plemstva, koji krajem 19. stoljeća ima kozmopolitski pogled na svijet i osjećaj za „simbolički kapital“ te se kretao u krugovima bečkog dvora. Blizak mu je bio umjetnik Vlaho Bukovac, koji je izradio niz obiteljskih portreta i pomogao pri oslikavanju obiteljskog mauzoleja u Karlovcu.⁴⁴

Palaču je projektirao Otto von Hoffer, suradnik bečkog arhitekta Carla von Hasenauera, a graditeljske radove je izveo Ferdo Kondrat. Bila je dovršena 188. godine. Zajedno s palačom Buratti, palačom suda i Akademijom tvori prvi historicistički Zrinski trg u Zagrebu. Jednim dijelom se proteže na Strossmayerov trg, a drugim duž ulice Andrije Hebranga.⁴⁵

Otto von Hofer (1847.-1901.) završio je tehničku visoku školu u Beču i Stuttgartu. Od 1870. godine radi u atelijeru bečkog arhitekta Carla von Hasenauera, projektanta carskog dvora. Skupa su projektirali Bolicu milosrdne braće 1883. godin u Beču, a s kiparom Johannesom Benkom je napravio Hasenauerovu grobnicu. S arhitektom zBrunom Gruberom zatim vodi

⁴³ S. Knežević (2000.), *Zelena potkova u Zagrebu, Historicizam u Hrvatskoj*, Muzej za umjetnosti obrt, Zagreb, Katalog izložbe, str. 108.

⁴⁴ M. Bagarić (2013.), *Arhitekt Otto von Hofer i plemićka obitelj Vranyczany-Dorbinović*, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, objavljeno u Radovima instituta za povijest umjetnosti, str. 150.

⁴⁵ Đ. Petravić-Klaić (1997.), *Unutrašnje uređenje palače Vranyczany-Dobrinović u Zagrebu*, Peristil vol. 40, br. 1, str. 117.

gradnju novog krila carske rezidencije. Zbog rada kod Hasenauera je upoznao hrvstake plemiće i time započeo karijeru.⁴⁶ Potpisan je na nacrtima Vranyczany palače iz 1881. godine.

Palače je izgrađena kao stambena dvokatnica s reprezentativnim glavnim ulazom na uglu i bočnim ulazima, gdje je glavni akcent. Uzor za pročelje je stil visoke renesanse u Bečkoj Ringstraße. Dok ostale uglovnice na Zelenoj potkovi ne prekidaju tijekom kretanja prolaznika, ugao ove palače okupira pješačku zonu na način da šetači moraju proći kroz dio glavnog ulaza, gdje se može i posjetiti vlasnikov perivoj. Glavni ulaz na uglu je oblikovan u stupnjevanim volumenima i ukrašen kamenim skulpturama. Takav ekspresivno dekoriran ugao je inspiracija poznatih bečkih zgrada, kao npr. *Burgtheater* od Sempera i Hasenauera.

U većem dijelu prvoga kata se nalazio stan Ljudevita Vranyczanyja, dok su prizemlje i ostali katovi služili iznajmljivanju. Interijer je tipičan za bečko visoko plemstvo s tzv. *Marakat* stilom. Perivoj, dvorane i salon su u nadahnutom rokoko stilu, dok je pojedini namještaj neoampirski i neorenesansni. Prostorije su na uzor bečkoj palači *Pallavicini* ukrašene bijelo-zlatnim štukaturama.⁴⁷ Dekorativno rješenje unutrašnjosti izradio je bečki kipar Reinhold Völkel i s radionicom je izveo stucco dekoraciju. Raskoš, bogatstvo i prenatrpanost su tipični za kasni historicizam.⁴⁸

Moderna galerija u Zagrebu javna je ustanova koja obavlja muzejsku djelatnost od interesa za Republiku Hrvatsku. Predstavlja hrvatsku likovnu umjetnost 19., 20. i 21. stoljeća, a od 1934. godine nalazi se u palači Vranyczany. Palača je renovirana 1990-ih, pretvarajući dva kata u modernu galeriju s djelima suvremenih hrvatskih umjetnika. Također ugošćuje privremene izložbe važnih umjetničkih djela lokalnih i međunarodnih umjetnika.⁴⁹

6.3. Trg kralja Tomislava

Godine 1895. Tomislavov trg doživio je privremene preinake za posjet cara Franje Josipa I. Te su preinake uključivale nasipanje i podizanje nivelete obodnih prometnica i prostora ispred Glavnog kolodvora, kao i svih prilaznih ulica. na trg. 1897. godine je gradnju regulirao Milan Lenuci. Središnji udubljeni prostor trga već je 1890. godine spušten u sklopu priprema za

⁴⁶ M. Bagarić (2013.), *Arhitekt Otto von Hofer i plemićka obitelj Vranyczany-Dorbinović*, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, objavljeno u Radovima instituta za povijest umjetnosti, str. 146.

⁴⁷ Ibid., str. 151.

⁴⁸ Đ. Petravić-Klaić (1997.), *Unutrašnje uređenje palače Vranyczany-Dobrinović u Zagrebu*, Peristil vol. 40, br. 1, str. 118.

⁴⁹ Nacionalni muzej moderne umjetnosti, Pristupljeno 19. 07. 2023., <https://www.moderna-galerija.hr/povijest/>

izgradnju kolodvora jer je trebao poslužiti kao ulaz u pothodnik koji bi prolazio ispod kolodvorske zgrade i perona. Dodatno, Starčevićev trg je 1895. godine natkriven i poravnat u sklopu projekta vezanog uz Tomislavov trg.⁵⁰ Osim Tomislavog trga, na uzdužnoj osi se nalaze Umjetnički paviljon i zgrada kolodvora, dok je sam trg okružen zgradama neorenesanse.⁵¹

6.4. Trg Ante Starčevića

Trg zauzima trećinu površine Južnog perivoja, kao što je planirano u regulatornoj osnovi iz 1887. Na njegovom se dijelu tražilo rješenje prometne komunikacije botaničkog vrta i željezničkog kolodvora, što je kasnije odbačeno. Na polovici je uređen perivoja, dok je na drugoj sportski teren. Prema detaljnijoj regulatornoj osnovi iz 1920. godine, trg poprima današnji oblik. Dio trga služi kao dekorativna ploha hotela Esplanade. 1928. godine je prema Franji Jarebeku uređen parter. Stroga geometrija i naglašena dekorativnost perivoja su odlike *art decoa*. 1994. se gradi monumentalni ulaz u podzemlje do trgovačkog centra i garaže.⁵²

6.5. Mihanovićeva

Mihanovićeva ulica, koja čini južni dio Donjeg grada, sastavni je dio Zelene potkove. Sadrži zbirku od šest osebujnih zgrada koje se nižu na Stričevićevom trgu. Među tim zgradama su Hotel Esplanade, Središnji ured za osiguranje radnika (danas Hrvatsko mirovinsko osiguranje i Hrvatski zavod za zdravstveno osiguranje), Poslovna uprava Kraljevskih carskih željeznica (danas Uprava Hrvatskih željeznica), stambene kuće A. Rubetića i J. Gollnara, stambena zgrada Hrvatske nekretnine i kuća I. Lustiga. Gradnja Mihanovićeve ulice započela je 1898., a dovršena 1911. godine. Arhitektonski stil ulice odražava kombinaciju utjecaja kasnog historicizma, secesije i protoracionalizma, odražavajući dominantne arhitektonske trendove tog vremena.

⁵⁰ A. Žunić, N. Matuhina (2012.), *Povijesni trgovi grada Zagreba nastali do 1918., Prostorna geneza urbanističke odlike*, Prostor, Zagreb, str. 96.

⁵¹ S. Knežević (2000.), *Zelena potkova u Zagrebu, Historicizam u Hrvatskoj*, Muzej za umjetnosti obrt, Zagreb, Katalog izložbe, str. 110.

⁵² *Ibid.*, str. 110.

6.5.1. Botanički vrt

Botanički vrt u Zagrebu osnovao je i projektirao prof. dr. Antun Heinz 1889. godine, a u suradnji s nad vrtlarom Vitéslávom Durchánekom i gradio od 1890. do 1900. godine. Od svog osnutka služio je za više namjena. Vrt je sastavni dio Biološkog odsjeka Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Odigrao je ključnu ulogu u sveučilišnom obrazovanju pružajući vrijedan izvor za podučavanje i provođenje znanstvenih istraživanja u području botanike. Osim toga, vrt je također pridonio javnom obrazovanju, služeći kao mjesto na kojem šira javnost uči o biljnom životu i cijeni ga.

Zagrebački botanički vrt ima kulturno-povijesno i turističko značenje za grad i Republiku Hrvatsku. S besplatnim ulazom i širokim spektrom edukativnih i informativnih aktivnosti pridonosi javnom uživanju i cijenjenju prirode. Kao dio Donjogradske Zelene potkove doprinosi kulturnom bogatstvu kraja.

Prema Regulatornoj osnovi iz 1889. Botanički vrt je postavljen u zapadnom dijelu južnog perivoja *potkove*, uz željezničku prugu. Na poziv Vlade Trojedne kraljevine, gradske vlasti dale su to mjesto na raspolaganje vrtu pod uvjetom da ostane otvoreno za javnost. Pristup vrtu isprva je bio moguć sa zapada Savskom ulicom i Poljskom ulicom, budući da je trebalo izgraditi planiranu sjevernu Ulicu 11 i južni dio Gundulićeve.

Pri projektiranju botaničkog vrta Antun Heinz opredijelio se za kombinaciju geometrijskog rasporeda i slobodnog pejzažnog uređenja. Zapadna trećina vrta slijedi geometrijski tlocrt, dok su središnji i istočni dio oblikovani slobodnije. Glavna zgrada vrta leži duž duge središnje osi i podsjeća na baroknu arhitektonsku baštinu. Ovu os prati geometrijski parter s prostranom cvjetnom livadom omeđenom s obje strane stazama. Na drugim mjestima, mješavina visokog i niskog zelenila stvara prirodnu i slobodnu kompoziciju.

Izvorni plan Botaničkog vrta iz 1889. godine još uvijek je netaknut, što ga čini autentičnim povijesnim vrtom. Dobro su očuvana i četiri popratna objekta iz tog vremena, uključujući kuću glavnog vrtlara, izložbene staklenike, izložbeni paviljon i javni WC.⁵³

⁵³ M. Perušić (2018.), *Povijesna arhitektura u Botaničkom vrtu Prirodoslovno-matematičkog fakulteta u Zagrebu*, Portal: godišnjak Hrvatskoga restauratorskog zavoda, No. 9., str. 93.-97.

6.6. Trg Marka Marulića

Prvo mjesto u zapadnom dijelu Zelene potkove posvećeno je Marku Maruliću. Granice trga utvrđene su osnivanjem Sveučilišne knjižnice 1911.–1913. i postavljanjem dviju zasebnih zgrada u kojima je smješten Sveučilišni institut na njegovu sjevernom dijelu. Na trgu je i spomenik Marku Maruliću podignut 1999. godine. Trg okružuju zgrade u različitim arhitektonskim stilovima, uključujući neorenesansu, secesiju i posthistoricism.⁵⁴

6.6.1. Sveučilišna biblioteka

Nakon osnutka Akademije znanosti, knjižnica Isusovačkog kolegija postaje 1776. knjižnicom Akademije, a 1777. otvorena je javnosti. 1874. osnutkom zagrebačkog Sveučilišta ona postaje sveučilišnom knjižnicom.

Nova izgradnja sveučilišne knjižnice realizirana je u prvom desetljeću 20. stoljeća, kada je državna vlast razmatrala pitanje izgradnje zgrada za niz kulturnih ustanova, uključujući i Sveučilište i njegove institute. Godine 1903. grad je založio svoje zemljište za izgradnju prirodoslovnih zbirki Narodnog muzeja na još nedovršenom Zapadnom perivoju (gdje se danas nalaze trgovi I. A. V. Mažuranića i M. Marulića).

Iso Kršnjavi razvija ideju 1894. o velikom reprezentativnom trgu, koji bi sadržavao različita učilišta, konvikt, Glazbeni zavod, nekoliko muzeja i crkvu sv. Blaža, a imao bi oblik zatvorena foruma, sa zgrada u stilu talijanske renesanse u nizu povezane porticima i kolonadama.⁵⁵

Forum je jedan od najvećih Kršnjavijevih projekata i najveća artikulirana ideja historicizma, inspirirana dostignućima monumentalnog urbanizma, posebice u srednjoj Europi. Sada se prilagođava viziji novog sveučilišnog centra, još uvijek u duhu svjetonazorskog i kulturnog kontinuiteta sredine. 1903. se ustupa zemljište zapadnog perivoja (Trgu M. Marulića), na području tadašnjeg Sajmišta, za gradnju muzeja i biblioteke.

Godine 1913. predložen je smanjeni plan sveučilišnog centra nakon što je veliki plan iz 1907. propao. Na Marulićevom trgu izgrađena je samo knjižnica i dva sveučilišna instituta, dok Sveučilišna palača na Mažuranićevu trgu nikada nije izgrađena. Prvotna vizija zelene potkove koja uokviruje središte Donjeg grada nikada nije ostvarena, a Mažuranićev trg nema veličinu i značaj drugih trgova u gradu.

⁵⁴ S. Knežević (2000.), *Zelena potkova u Zagrebu, Historicism u Hrvatskoj*, Muzej za umjetnosti obrt, Zagreb, Katalog izložbe, str. 110.-112.

⁵⁵ S. Knežević (2011.), *Zgrada nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu*, Zagreb – Grad, Memorija, Art, str. 141.

Odabrana lokacija za Sveučilišnu knjižnicu utjecala je na njezin dizajn i uređenje te je trebala biti okružena drugim važnim arhitektonskim građevinama poput Akademijine palače, Umjetničkog paviljona, Kazališta i Muzeja za umjetnost i obrt. Od ovih se zgrada očekivalo da predstavljaju kulturu i historicizam *Gründerzeit*a kroz svoj estetski identitet i veličinu.⁵⁶ 12. ožujka 1909. raspisan je natječaj za nacrt sveučilišne knjižnice. Programom je detaljno razrađen sadržaj, veličina i raspored glavnih prostorija, itd. Rudolf Lubynski, prvoplasirani projektant, shvatio je da neće biti dovoljno mjesta za dvije palače. Kao alternativu predložio je gradnju sveučilišne zgrade na današnjem Mažuranićeveu trgu.

Lubynski je knjižnicu s arhivom smjestio na južni dio Marulićeva trga, okrenut prema sjeveru. Prije toga zamislio je "unutarnji trg" ili "forum" okružen s obje strane s tri točke, vjerojatno namijenjen spomenicima i omeđen zelenim površinama. U sjevernom dijelu plana predlaže pravilan geometrijski park površine jednake knjižnici. Projekt Lubynskog uključivao je varijantu koncepta Zelene potkove, s vrtnim parterom koji pokriva veći dio trga i arhitektonskim soliterom smještenim u središnjoj osi duž perimetra. Ovaj plan pridonio je tekućim razmatranjima o integraciji perivojskog okvira u središte grada. Knjižnica je izgrađena prema ovom posebnom projektu.

Zbog navodnog utjecaja Emilija Laszowskog, ban Nikola pl. Tomašić je izrazio namjeru da se Državni arhiv integrira u zgradu knjižnice. U jesen 1910. Lubynski je dobio projekt knjižnice i arhiva s jasnim smjernicama i kriterijima u 15 točaka.⁵⁷

Korpus je blago razveden s visoko uzdignutom, monumentalnom kupolom i dva rizalita na sjevernom (glavnom) te južnom pročelju na Mihanovićevoj ulici. Vertikalna artikulacija s velikim mjerilom pročelja ostvarena je ritmičkom izmjenom otvora i pilastara. Vidljiva je redukcija arhitektonskog dekora, a simbolički dekor karakterizira sadržaj i namjene. Potpisani ugovor potvrđuje da je Lubynski odgovoran za stvaranje cjelokupnog stilskog i estetskog identiteta knjižnice.

Izgradnja knjižnice započela je 27. ožujka 1911. pod vodstvom Ernsta i Adolfa Ehrlicha. Ručni i umjetnički rad dovršili su iskusni zagrebački majstori. Palača je otvorena za javnost 1913. Knjižnica, poput ostalih solitera u Zelenoj potkovi, uključujući one koji predstavljaju kulturu, umjetnost i znanost, ima aksijalnu i simetričnu strukturu. Slijedi prevladavajući urbanistički koncept područja.⁵⁸

⁵⁶ S. Knežević (2011.), *Zgrada nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu*, Zagreb – Grad, Memorija, Art, str. 142.

⁵⁷ Ibid., str. 145.

⁵⁸ Ibid., str. 147.

6.7. Trg Ivana, Antuna i Vladimira Mažuranića

Današnji oblik trga proizlazi iz preuređenja površina 30-ih godina 20. stoljeća. Na sjevernoj strani je izgrađen trodjelni Hrvatski dom, a područje južno od doma je od 1894. godine služilo kao klizalište.⁵⁹ Na južnom dijelu očitava se Lenucijev model s dva sučelna poluronda, ostvarena slobodnim, pejzažnim načinom iz 1905.⁶⁰ Obodi trga građeni su od 1898. do 1924. godine. Historicistički i secesijski karakter zapadnog pročelja usklađen je sa secesijskim karakterom istočnog četvrtastog pročelja.⁶¹ Okružen je trima građevinama koje spadaju u zaštićena kulturna dobra grada Zagreba.

Etnografski muzej, nekadašnji izložbeni prostor Gospodarske komore, jednokatna je zgrada izgrađena 1902. – 1903. prema nacrtu Vjekoslava Bastla (Hönigsberg i Deutsch). Kuća Frank, pak, trokatnica je najamna uglovnica izgrađena 1912.-1913. prema nacrtima Viktora Kovačića za Dr. Ed Frank je izgrađen. Kuća Frank imala je važnu ulogu u mikroregulaciji Mažuranićevog trga, izvorno namijenjenog Gundulićevom trgu. Poznata po svojoj "otmjenoj jednostavnosti", Kuća Frank smatrana je najljepšom kućom u Zagrebu svog vremena i zauzima značajno mjesto u povijesti hrvatske arhitekture 20. stoljeća.⁶²

6.8. Trg maršala Tita

Početak tridesetih godina prošlog stoljeća Trg maršala Tita doživio je redizajn. Opseg trga je prilagođen za podjelu na gradonačelnički okrug na zapadnoj strani i staru pilanu na istočnoj strani. Zapadna strana ima elemente historicizma i secesije, dok je istočna strana secesijskog i postpovijesnog karaktera. Oblik trga određen je izgradnjom Kazališne palače i regulacijom njezina sjevernog dijela, po nalogu Ignjata Fischera, za postavljanje Meštrovićeve skulpture *Vrelo života*. Sam trg ima arhitektonski karakter, a zelene površine se koriste prvenstveno u dekorativne svrhe. Rubovi trga oblikovani su u neostilu, odražavajući prevladavajuće arhitektonske trendove tog vremena, od 1859. do 1903. godine.

⁵⁹ S. Knežević (2013.), *Zelena potkova u Zagrebu, Povijesni vodič*, Turistička zajednica Zagreb, Zagreb, str. 41.

⁶⁰ S. Knežević (2000.), *Zelena potkova u Zagrebu, Historicizam u Hrvatskoj*, Muzej za umjetnosti obrt, Zagreb, Katalog izložbe, str. 112.

⁶¹ S. Knežević (2013.), *Zelena potkova u Zagrebu, Povijesni vodič*, Turistička zajednica Zagreb, Zagreb, str. 41.

⁶² I. Klindić (2020.), *Zaštićena kulturna dobra smještena na Trgu Antuna, Ivana i Vladimira Mažuranića*, Portal Lica Grada, Pristupljeno 29.06.2023. <https://licegrada.hr/zasticena-kulturna-dobra-smjestena-na-trgu-antuna-ivana-i-vladimira-mazuranica/>

7. Zaključak

Iso Kršnjavi i Herman Bolle imali su presudnu ulogu u oblikovanju arhitektonskih stilova 19. stoljeća. Iso je pridonio svojim estetskim konceptima i organizacijskim inicijativama, dok se Herman istaknuo kao arhitekt-praktičar. Arhitektonski radovi Hermana Bolléa odražavaju historicizam kao prevladavajući stil u monumentalnoj gradnji Zagreba. Historicizam je vješto implementirao u različite objekte, uključujući Kemijski laboratorij, Evangeličku crkvu, Muzej za umjetnost i obrt, arkade i druge urbane elemente.

Za vrijeme historicizma bitne su programske odrednice uređenja grada od Janka Grahora u tekstualnom dijelu I. regulatorne osnove Zagreba iz 1864. godine.⁶³ U doba kasnog historicizma se polemika nastavila zastupnicima romantizma s Kršnjavim, Bolléom i Knollom. Sa Zelenom potkovom od sedamdesetih nadalje udružuje se javni interes i planerska volja, koji će prostoru Donjeg grada dati reprezentativan značaj novog središta grada.

U Potkovi izraženi su arhitekturom i urbanizmom novi oblici građanske društvenosti, zajedništvo i povezanost građana u zadanom prostoru. J. Ruskinove ideju da su urbanizam i arhitektura „socijalni činovi“ te da je estetski problem i socijalni problem je Kršnjavi implementirao u zamisao *Zelene potkove*. Ona je idealan dekorativni okvir, s akcentuiranim soliterima javnih zgrada i spomenika zajedničke estetske kulture, šetnica, perivoja, drvoreda, itd. U odnosu na bečke i pariške uzore ima skromnija mjerila, ali bogatija arhitektonsko-urbanistička svojstva.⁶⁴

U Beču i Budimpešti šezdesetih godina počinje velika metropolizacija, političke, gospodarske, demografske strukturalne i urbanističke promjene. To prati i Zagreb, ali bez ili manje carske financijske potpore i dekreta. Knežević zaključuje, da dovršenje perivojnog okvira “nije najveći pothvat tog doba, ali je od najviše simboličke važnosti. Njime se Zagreb predstavlja kao moderan grad i hrvatska prijestolnica.”⁶⁵

Snješka Knežević je u svojim studijama dokazala da Milan Lenuci nije autor ideje o uokvirenju novog središta Zagreba u Donjem gradu. Osim osporavanja, također i utvrđuje udio u procesu realizacije te ideje projektima.

⁶³ V. Malenković (2000.), *Ideološki, narodno-gospodarstveni i kulturološki aspekti pojave neostilova u Hrvatskoj*, Historicizam u Hrvatskoj, Muzej za umjetnosti obrt, Zagreb, Katalog izložbe, str. 31.

⁶⁴ Ibid., str. 32.

⁶⁵ O. Maruševski (1998), *Snješka Knežević: Zagrebačka Zelena potkova*, Život umjetnosti : časopis za pitanja likovne kulture, 32/ 60, str. 92.

Lenuci je 1897. stvorio model regulacijom Trga Franje Josipa I. Kasnije ga je bezuspješno primijenio i za uređenje Zapadnog perivoja.

Njegov plan stilizacije okvira parka temeljio se na ideji cjeline u čijem oblikovanju nije sudjelovao. I ideja i vizija njezina razvoja imaju izvorni, utopijski naboj koji ga svrstava u najviša djela kulture historicizma u Zagrebu.

U drugoj polovici 19. stoljeća javne zgrade u Zagrebu uglavnom su projektirali arhitekti iz drugih monarhijskih središta specijalizirani za pojedine tipove arhitekture. Hrvatsko narodno kazalište u Zagrebu, Glavni željeznički kolodvor, zgrade državnih institucija i vodećih banaka svakako su kvalitetni, ali su istovremeno tipični primjeri “korporacijske arhitekture” Austro-Ugarske monarhije. S druge strane, privatne stambene zgrade zagrebačkih trgovaca, obrtnika, poduzetnika, bankara i plemića na Zelenoj potkovi i u donjogradskim ulicama većinom su djelo domaćih arhitekata i graditelja ili asimiliranih stranaca.⁶⁶

⁶⁶ S. Knežević (1994.), *Lenuci i „Lenucijeva potkova“*, Rad. Inst. Povij. Umjet. 18/1994., str. 169.

8. Prilozi

Slika 1. Veduta Zagreba iz 1631.

Slika 2. Nacrt grada Zagreba u prvoj polovici 17. stoljeća.

Trgovi Zelene potkove:

1 Trg Nikole Šubića Zrinskog	5 Botanički vrt
2 Trg Josipa Jurja Strossmayera	6 Trg Marka Marulića
3 Trg kralja Tomislava	7 Trg Ivana, Antuna i Vladimira Mažuranića
4 Trg dr. Ante Starčevića	8 Trg maršala Tita

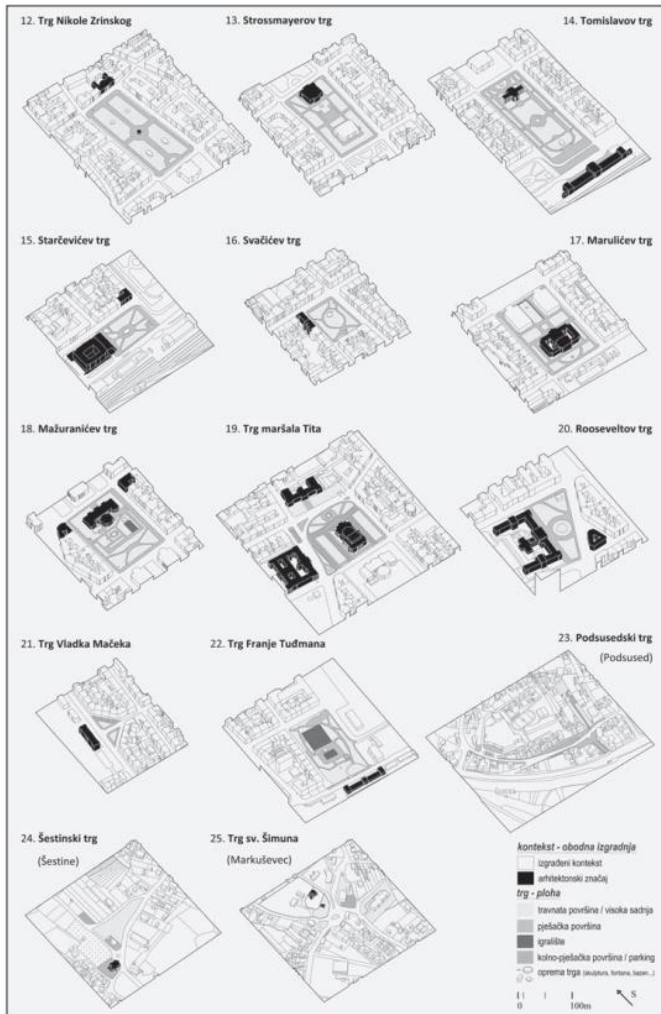
Slika 3. Zelena potkova s navedenim trgovima

Slika 4. Istočni krak potkove iz zraka

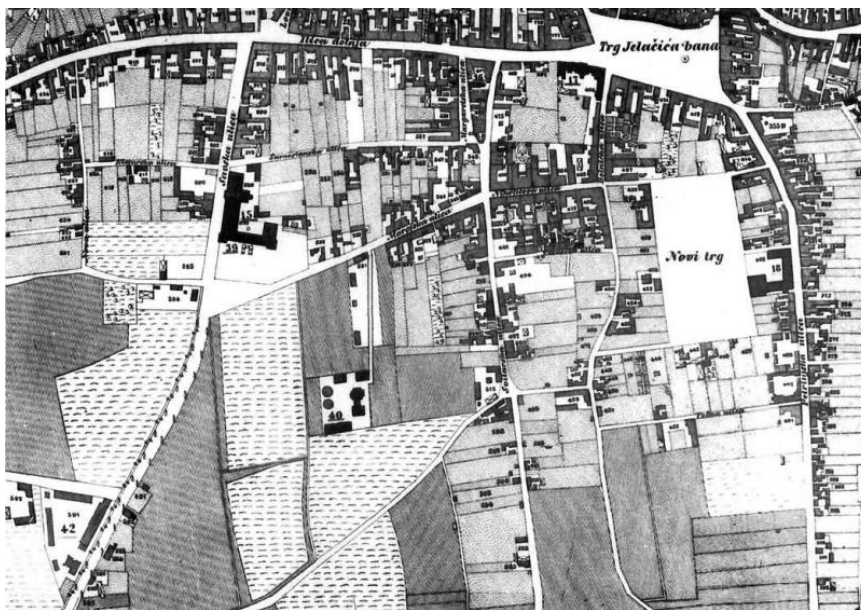
Slika 5. Zapadni krak potkove iz zraka

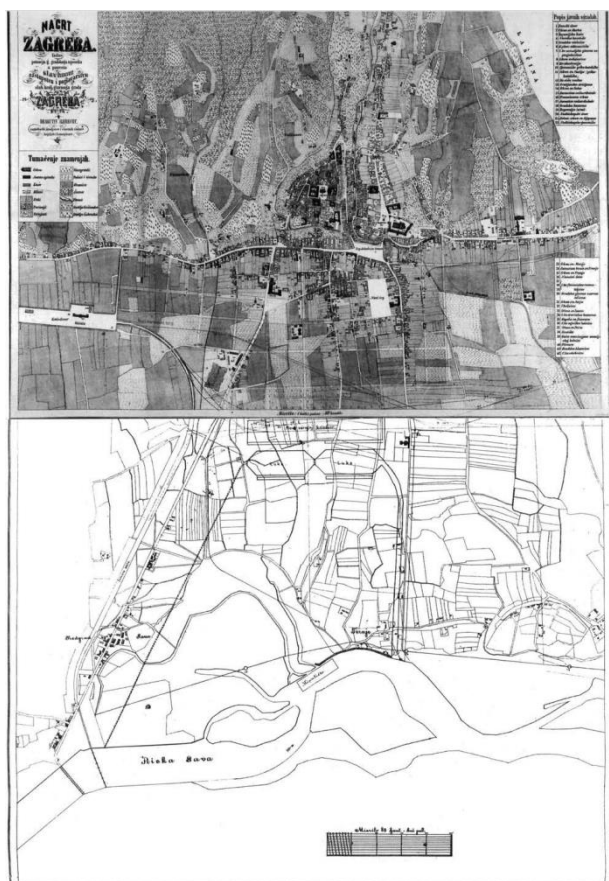
Slika 6. Prostorni shematogrami trgova

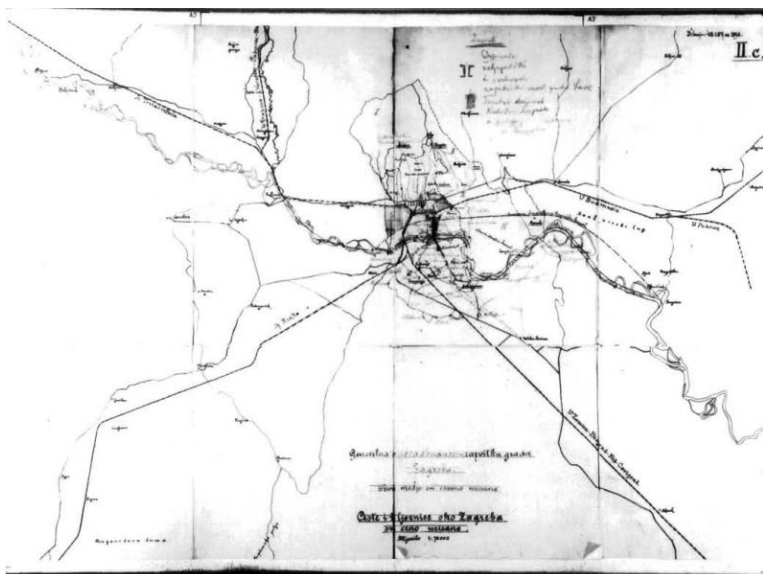
Slika 7. Milan Lenuci

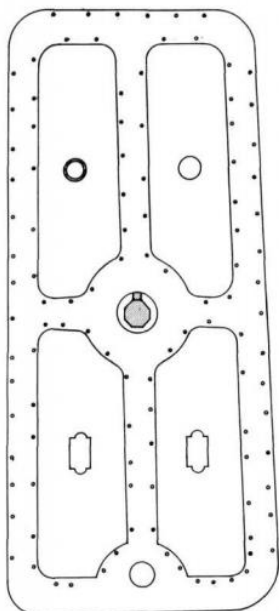
Slika 8. Nacrt Zagreba D. Albrechta, 1864, detalj potkove, Kriegersarchiv, Beč, sign. CVII Agram, negativ u MG Z

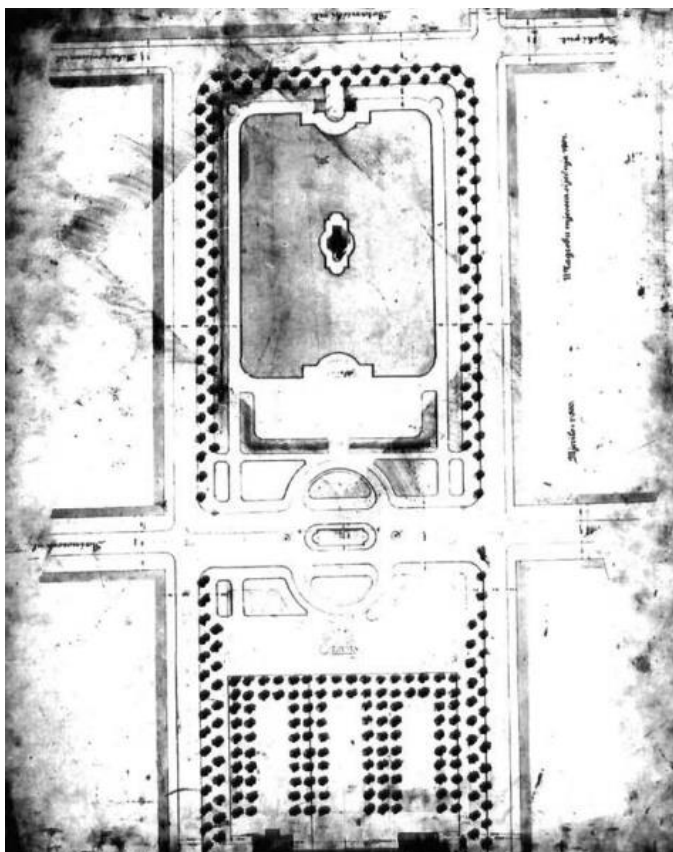
Slika 9. Regulatorna osnova 1865, fotomontaža: sjeverni dio do pruge, NSB (Geografska zbirka, X-H-J-24), južni dio do Save, MG Z (inv. br. 1878)

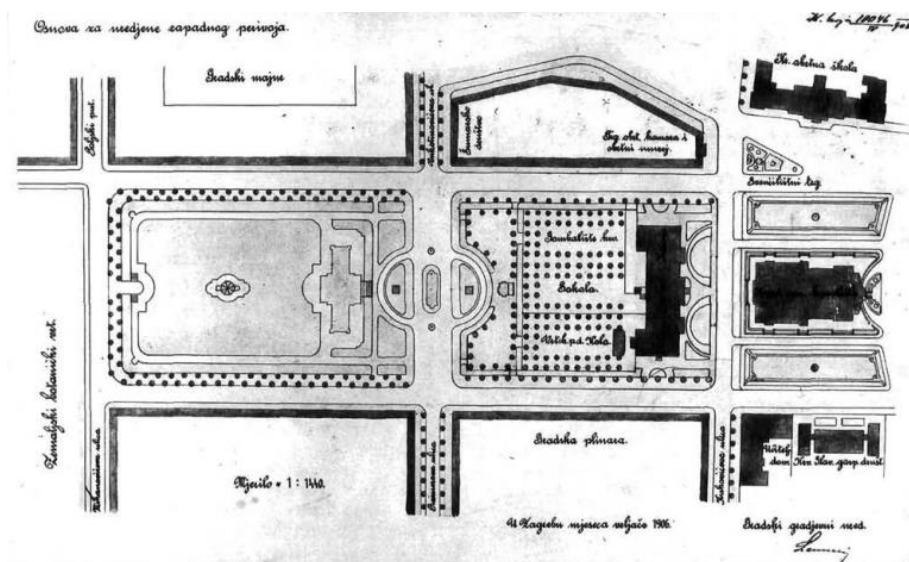
Slika 12. Generalna osnova o budućem razvitku grada Zagreba, 1898. (AH , SB, TO , kut. 50)

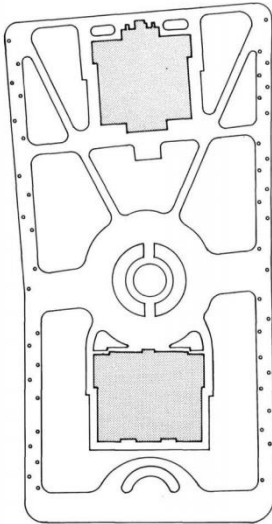
Slika 13. perivoj Trga N . Š. Zrinskoga. Definiran 1870. regulacijom Ruperta Melkusa i 1876. odlukom o smještaju palače Akademije (1877/79)

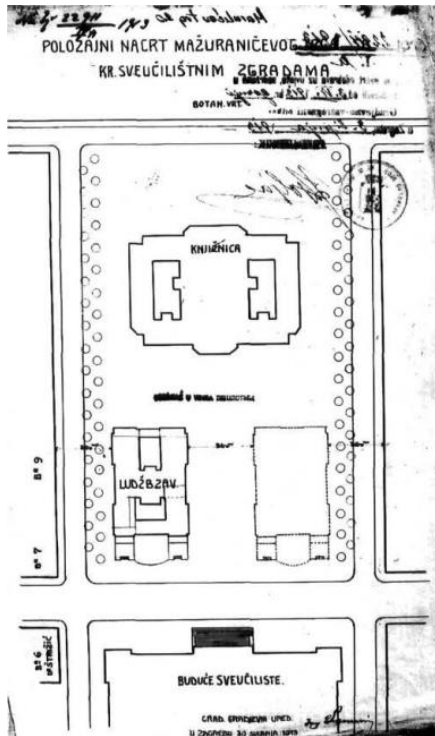
Slika 14. Osnova za uređenje Zapadnog perivoja, siječnja 1901.

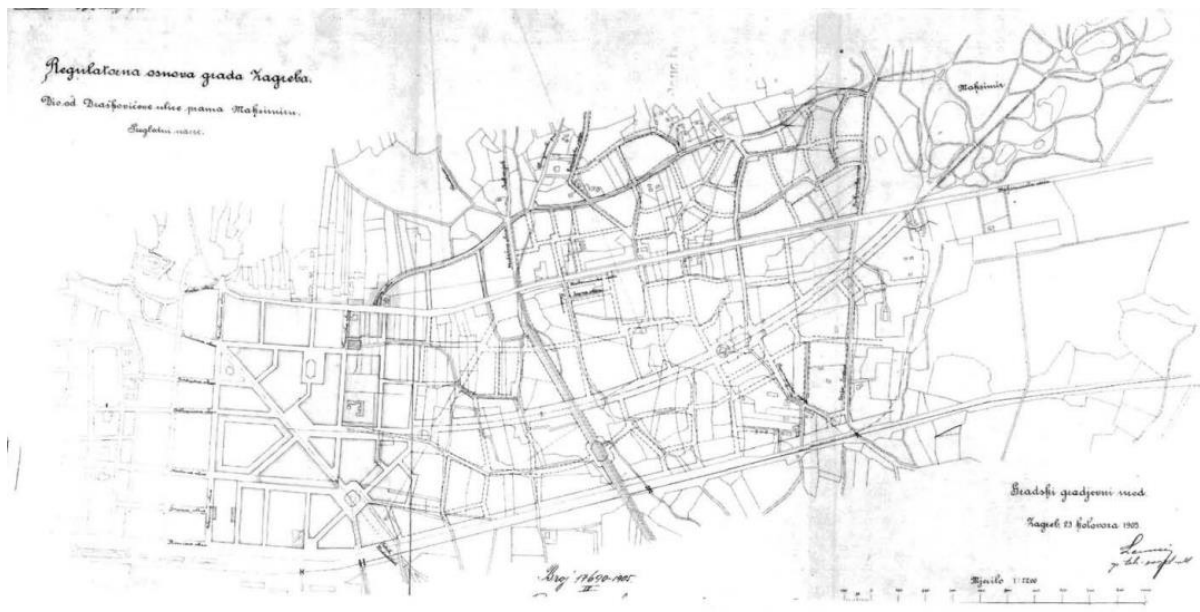
Slika 15. Osnova za uređenje zapadnog perivoja, veljače 1906., PAZ , Zbirka karata i planova, 3803 I A 152

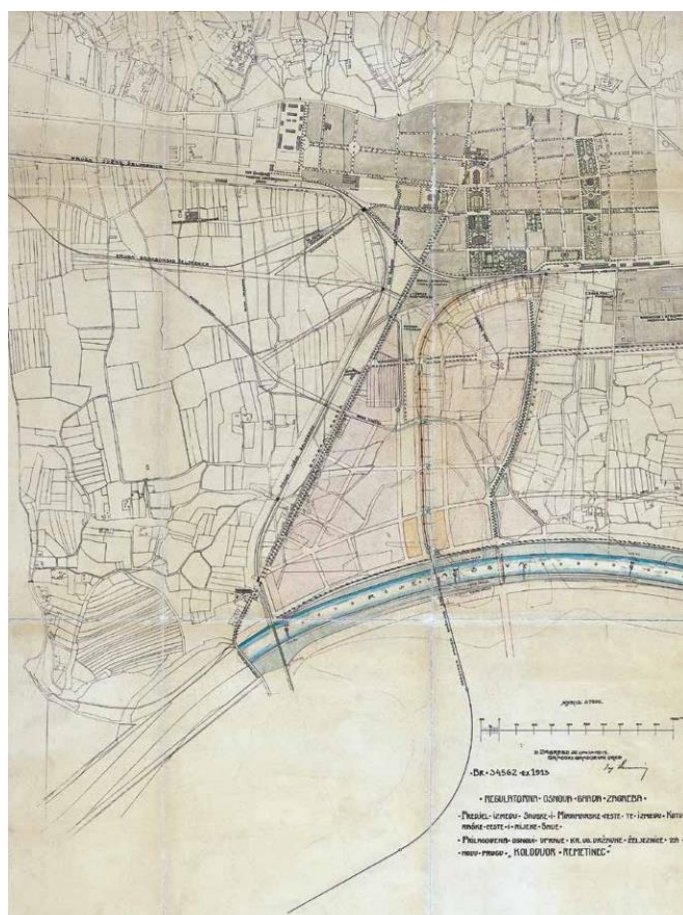
Slika 16. Razrada perivoja Trga J. J. Strossmayera. Definiran regulacijom iz 1884., crtež je izveden iz katastarskog snimka iz 1913. i nacrtu perivoja iz 1923.

Slika 17. Razrada perivoja Trga J. J. Strossmayera. Definiran regulacijom iz 1884., crtež je izveden iz katastarskog snimka iz 1913. i nacrtu perivoja iz 1923.

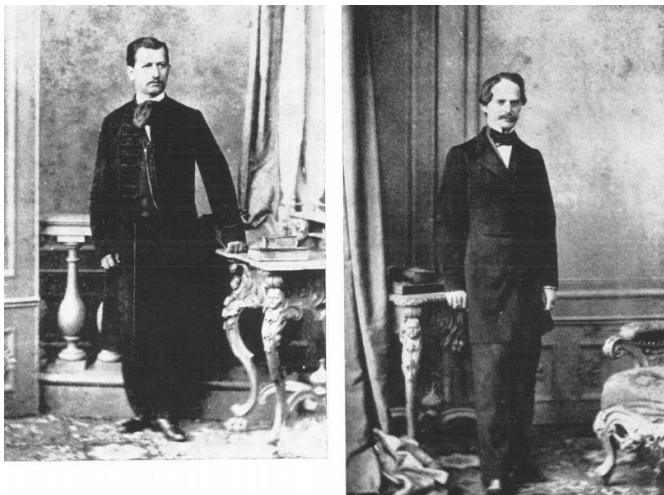
Slika 18. Regulatorna osnova grada Zagreba. Dio od Draškovićeve prama Maksimiru. Pregledni nacrt. 1905.

Slika 19. Regulatorna osnova zapadnog dijela Trnja, 1913. (HR-DAZG-1122, 58)

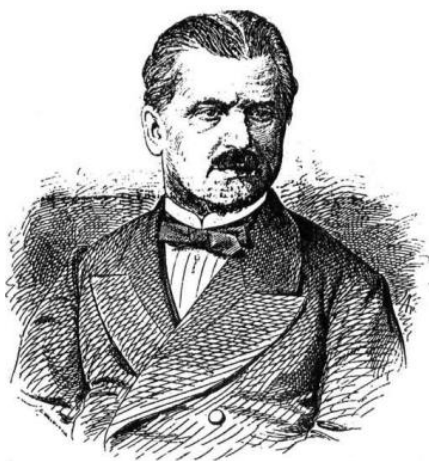
Slika 20. Janko Nikola Grahor, graditelj i poduzetnik, član tehničkog odbora za izradu osnove iz 1865.

Slika 21. Inženjer Kamilo Bedeković i Vjekoslav Frigan, načelnik grada Zagreba, 1865. godine, Pommerove fotografije iz vremena rada na osnovi.

Slika 22. Juraj Augustin, lit. M. Methudija, 1892, MGZ , inv. br. 3603

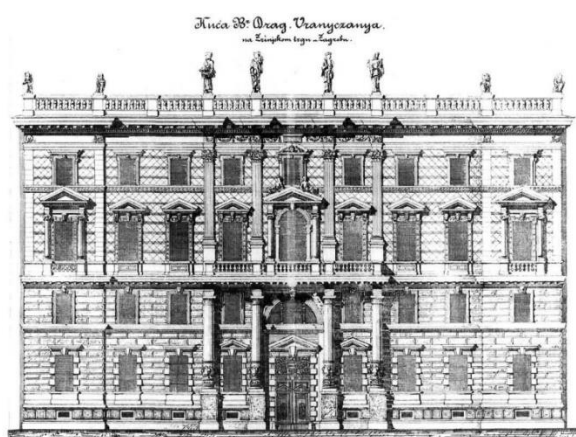
Slika 23. Rudolf Siebeck, iz Illustrierter Wiener Extrablatt, Beč, 13. travnja 1876.

Slika 24. Carl Ferdinand Herman Bollé, Fotografski atelje G. & I. Varga

Slika 25. Rupert Melkus, iz zbirke Mirne Flögl-Mršić

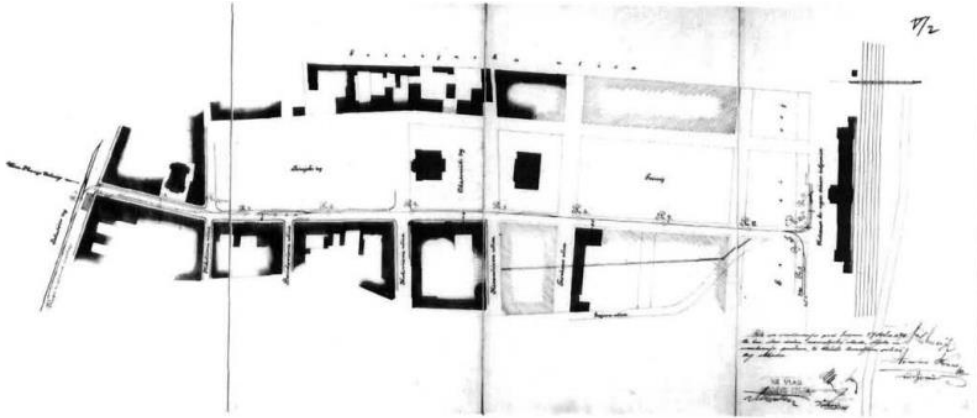
Slika 26. Nacrt pročelja palače Dragutina Vranyczany-Dobrinovića, P. Kondrat. Viesti kluba inženira i arhitekta, br. 1, 1880.

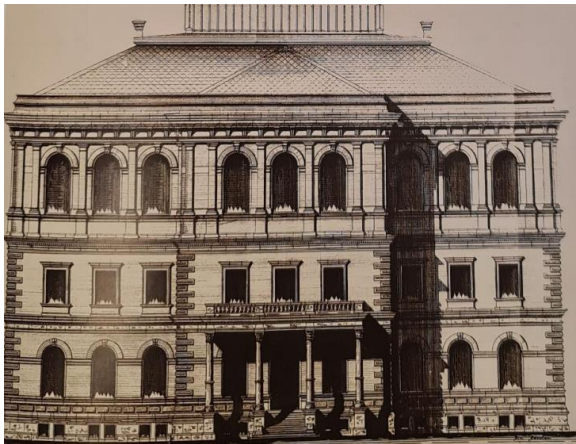
Slika 27. Nacrt pročelja palače Ljudevita Vranyczanya, O. Hofer, Viesti kluba inženira i arhitekta, br. 4, 1885.

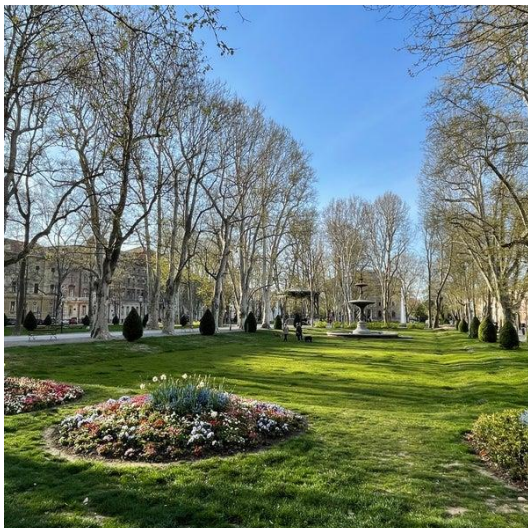
Slika 28. Antun Heinz i Vitěslav Durčánek, Plan Botaničkog vrta 1889., detalj geometrijskog partera (arhiva Botaničkog vrta – BV)

Slika 29. Nacrt Istočnog perivoja, izrađen u povodu utvrđivanja trase tramvajske pruge, 1892. (AH , OU, ZV , GO , kut. 35)

Slika 30. Nacrt pročelja palače Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti na Trgu N.Š. Zrinskog, kat. br. 24.

Slika 31. Perivoj na Trgu N.Š. Zrinskog

Slika 32. Trg kralja Tomislava (nekada Trg Franje Josipa I.)

Slika 33. Starčević dom, 1895.

Slika 34. Južni perivoj nakon drugog preuređenja (poslije 1928.)

Slika 35. Rudolf Lubynski, natječajni rad za sveučilišnu knjižnicu, "Proprio Marte", perspektiva, 1909.

Slika 36. Rudolf Lubynski, Položajni nacrt sa zgradom biblioteke, 1910.

Slika 37. Rudolf Lubynski, projektant biblioteke

9. Literatura

1. Bagarić, M. (2013.), *Arhitekt Otto von Hofer i plemićka obitelj Vranyczany-Dorbinović*, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, objavljeno u Radovima instituta za povijest umjetnosti, str. 146., 150., 151.
2. Franković, E. (1978.), *Uloga Hermanna Bolléa u urbanističkom planiranju Zagreba*, Život umjetnosti : časopis o modernoj i suvremenoj umjetnosti i arhitekturi, Vol. 26/27, str. 41.-47.
3. Franković, E. (1981.) *Regulatorna osnova Zagreba iz 1865. godine*, Život umjetnosti : časopis o modernoj i suvremenoj umjetnosti i arhitekturi, Vol. 32, str. 59.
4. Franković, E. (1988.), *Urbanističko planiranje Zagreba od 1945. do 1985.*, Peristil 31/1988. str. 85.
5. Klindić, I. (2020.), *Zaštićena kulturna dobra smještena na Trgu Antuna, Ivana i Vladimira Mažuranića*, Portal Lica Grada, Pristupljeno 29.06.2023. <https://licegrada.hr/zasticena-kulturna-dobra-smjestena-na-trgu-antuna-ivana-i-vladimira-mazuranica/>
6. Knežević, S. (1992.), *Regulatorna osnova Milana Lenucija za dio Zagreba od željezničke pruge do rijeke Save iz 1907.*, rad. Inst. povij. umjet, 16/1992, Zagreb, str. 169.-190.
7. Knežević, S. (1994.), *Lenuci i „Lenucijeva potkova“*, Rad. Inst. Povij. Umjet. 18/1994., str. 169., 170., 171.
8. Knežević, S. (2000.), *Zelena potkova u Zagrebu*, Historicizam u Hrvatskoj, Muzej za umjetnosti obrt, Zagreb, Katalog izložbe, 105,108, 110,-112
9. Knežević, S. (2013.), *Zelena potkova u Zagrebu, Povijesni vodič*, Turistička zajednica Zagreb, Zagreb, str. 10, 41.
10. Knežević, S. (2020.), *Lenucijeve avenije: nove prostorne osi Zagreba*, Rad. Inst. povij. umjet. 44/2, str. 143, 160
11. Knežević, S. (1987.), *Mjesto Zrinjskog trga u genezi zagrebačke „Zelene potkove“*, Radovi IPU 11/1987, str. 61.
12. Knežević, S. (1988.) *Utemeljiteljska kultura – na primjeru reprezentativnih urbanih prostora Zagreba*, Peristil 31/1988, str. 85
13. Knežević, S. (2011.), *Zgrada nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu*, Zagreb – Grad, Memorija, Art, str. 141.-147.

14. Knežević, S. (2019.), *Urbanističke osnove Zagreba u razdoblju modernizacije*, Peristil : zbornik radova za povijest umjetnosti, Vol. 62 No. 1, str. 22.- 30.
15. Kolar, M. (2014.), *Urbanistički razvoj Zagreba tijekom 17. i 18. stoljeća*, Essehist, Broj 6, Filozofski fakultet Osijek, Osijek, str. 77.-85.
16. Malenković, V. (2000.), *Ideološki, narodno-gospodarstveni i kulturološki aspekti pojave neostilova u Hrvatskoj*, Historicizam u Hrvatskoj, Muzej za umjetnosti obrt, Zagreb, Katalog izložbe, str. 31., 32.
17. Maruševski, O. (1998), *Snješka Knežević: Zagrebačka Zelena potkova*, Život umjetnosti: časopis za pitanja likovne kulture, str. 92.
18. Morić S., Beljo, K., Dovedan, I. H. , Poje M., *Primjena ukrasnog bilja na trgu Nikole Šubića Zrinjskog u Zagrebu (1873.-2010.)*, Glasnik zaštite bilja 6/2010., str. 8.,9.
19. Nacionalni muzej moderne umjetnosti, Pristupljeno 19. 07. 2023., <https://www.moderna-galerija.hr/povijest/>
20. Perušić, M. (2018.), *Povijesna arhitektura u Botaničkom vrtu Prirodoslovno-matematičkog fakulteta u Zagrebu*, Portal: godišnjak Hrvatskoga restauratorskog zavoda, No. 9., str. 93.-97.
21. Petravić-Klaić, Đ. (1997.), *Unutrašnje uređenje palače Vranyczany-Dobrinović u Zagrebu*, Peristil vol. 40, br. 1, str. 117., 118.
22. Žunić, A., Matuhina, N. (2012.), *Povijesni trgovi grada Zagreba nastali do 1918., Prostorna geneza urbanističke odlike*, Prostor, Zagreb, str. 90., 96.

10. Popis slika

Slika 1. Veduta Zagreba iz 1631.	26
Slika 2. Nacrt grada Zagreba u prvoj polovici 17. stoljeća.	26
Slika 3. Zelena potkova s navedenim trgovima	26
Slika 4. Istočni krak potkove iz zraka	27
Slika 5. Zapadni krak potkove iz zraka	27
Slika 6. Prostorni shematogrami trgova	28
Slika 7. Milan Lenuci	28
Slika 8. Nacrt Zagreba D. Albrechta, 1864, detalj potkove, Kriegsarchiv, Beč, sign. CVII Agram, negativ u MG Z	29
Slika 9. Regulatorna osnova 1865, fotomontaža: sjeverni dio do pruge, NSB (Geografska zbirka, X-H-J-24), južni dio do Save, MG Z (inv. br. 1878)	29
Slika 10. Treća varijanta Lenucijeve studije za Sajmište, datirana 12. kolovoza 1882.	30
Slika 11. Nacrt Istočnog perivoja, izrađen u povodu utvrđivanja trase tramvajske pruge, 1892. (AH, OU, ZV , GO , kut. 35)	30
Slika 12. Generalna osnova o budućem razvitku grada Zagreba, 1898.	31
Slika 13. perivoj Trga N . Š. Zrinskoga. Definiran 1870. regulacijom Ruperta Melkusa i 1876. odlukom o smještaju palače Akademije (1877/79)	31
Slika 14. Osnova za uređenje Zapadnog perivoja, siječnja 1901.	32
Slika 15. Osnova za uređenje zapadnog perivoja, veljače 1906., PAZ , Zbirka karata i planova, 3803 I A 152.....	32
Slika 16. Razrada perivoja Trga J. J. Strossmayera. Definiran regulacijom iz 1884., crtež je izveden iz katastarskog snimka iz 1913. i nacrta perivoja iz 1923.	33
Slika 17. Razrada perivoja Trga J. J. Strossmayera. Definiran regulacijom iz 1884., crtež je izveden iz katastarskog snimka iz 1913. i nacrta perivoja iz 1923.	33
Slika 18. Regulatorna osnova grada Zagreba. Dio od Draškovićeve prama Maksimiru. Pregledni nacrt. 1905.....	34
Slika 19. Regulatorna osnova zapadnog dijela Trnja, 1913. (HR-DAZG-1122, 58).....	34
Slika 20. Janko Nikola Grahor, graditelj i poduzetnik, član tehničkog odbora za izradu osnove iz 1865.	35
Slika 21. Inženjer Kamilo Bedeković i Vjekoslav Frigan, načelnik grada Zagreba, 1865. godine, Pommerove fotografije iz vremena rada na osnovi.....	35
Slika 22. Juraj Augustin, lit. M. Methudija, 1892, MGZ , inv. br. 3603.....	36

Slika 23. Rudolf Siebeck, iz Illustrierter Wiener Extrablatt, Beč, 13. travnja 1876.	36
Slika 24. Carl Ferdinand Herman Bollé, Fotografski atelje G. & I. Varga.....	37
Slika 25. Rupert Melkus, iz zbirke Mirne Flögl-Mršić	37
Slika 26. Nacrt pročelja palače Dragutina Vranyczany-Dobrinovića, P. Kondrat. Viesti kluba inženira i arhitekta, br. 1, 1880.	38
Slika 27. Nacrt pročelja palače Ljudevita Vranyczanya, O. Hofer, Viesti kluba inženira i arhitekta, br. 4, 1885.....	38
Slika 28. Antun Heinz i Vitěslav Durčánek, Plan Botaničkog vrta 1889., detalj geometrijskog partera (arhiva Botaničkog vrta – BV).....	38
Slika 29. Nacrt Istočnog perivoja, izrađen u povodu utvrđivanja trase tramvajske pruge, 1892. (AH , OU, ZV , GO , kut. 35)	39
Slika 30. Nacrt pročelja palače Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti na Trgu N.Š. Zrinskog, kat. br. 24.	39
Slika 31. Perivoj na Trgu N.Š. Zrinskog	39
Slika 32. Trg kralja Tomislava (nekada Trg Franje Josipa I.).....	40
Slika 33. Starčević dom, 1895.....	40
Slika 34. Južni perivoj nakon drugog preuređenja (poslije 1928.).....	40
Slika 35. Rudolf Lubynski, natječajni rad za sveučilišnu knjižnicu, “Proprio Marte”, perspektiva, 1909.	41
Slika 36. Rudolf Lubynski, Položajni nacrt sa zgradom biblioteke, 1910.	41
Slika 37. Rudolf Lubynski, projektant biblioteke	41